

folkvett.

ORGAN FÖR VETENSKAP & FOLKBILDNING
NUMMER 3-4 2022

VoF 40 år!

folkvett.

ORGAN FÖR VETENSKAP OCH FOLKBILDNING

Folkvett är organ för Föreningen Vetenskap och Folkbildning (VoF), som har till uppgift att främja folkbildning om vetenskapens metoder och resultat. Särskilt tar föreningen som sin uppgift att i fri opinionsbildning bekämpa de felaktiga föreställningar som förekommer i frågor som kan avgöras vetenskapligt.

Folkvett utkommer sedan 1983 med 4 nr/år. ISSN 0283-0795.

Adress: c/o Föreningshuset Sedab AB, Lumaparksvägen 7, plan 7, 120 31 Stockholm.

E-post: folkvett@vof.se

Prenumeration: Ingår i medlemsavgiften till VoF, 250 kr/år. Prenumeration utan medlemskap: 250 kr/år.

Redaktörer: Sven Ove Hansson, ansvarig utgivare (sven-ove.hansson@vof.se), Pontus Böckman (pontus.bockman@vof.se), Lotten Kalenius (lotten.kalenius@vof.se), Dan Katz (dan.katz@vof.se), och Maria Wold-Troell (maria.woldtroell@vof.se). Redaktionen bistås av en redaktionskommitté, där VoF:s styrelse ingår.

Grafisk form: Elvy & Mikael Nyberg.

Skriftliga bidrag till *Folkvett* – artiklar, debattinlägg, recensioner, notiser – är alltid välkomna. Angivande av litteraturreferenser uppmuntras, däremot uppmanas till försiktighet med noter. Alla bidrag granskas av redaktionen. Eftersom VoF drivs ideellt kan skribenter inte arvoderas. Om inget annat överenskommits kan publicerat material komma att läggas ut på internet. *Folkvett* indexeras i Artikelsök.

Manusstopp för nr 1/2023 är 2023-02-28.

Omslag: AI-genererad via DALL·E 2

Härda ut. Det kommer att bli bra.

Ar 2022 enligt den gregorianska kalendern lider mot sitt slut. År 2566 om du går enligt den traditionella buddhistiska, 2565 enligt den thailändska eller tigerns år enligt den kinesiska. Det värsta pandemikaoset ligger nu bakom oss och det verkar som att Rysslands reträtt från ukrainska territorier fortsätter enligt vad som för majoriteten av omvärlden anses vara önskvärt. Frestelsen att göra en stor utandning av lättnad är påtaglig. Särskilt i efterspelet av rusande el- och matpriser i en orolig finansiell marknad.

Det är däremot viktigt att fortsatt vara vaksam kring covidviruset som inte på något sätt slutat vara ett hot. Trots att kunskapsläget ständigt ökar så behövs det fortfarande kunskap om behandling av och bakomliggande orsaker till så kallad postcovid, ett paraplybegrepp för en ibland väldigt lång tid av trötthet och svaghet efter sjuk-

dom. (Nota bene: Socialstyrelsen rekommenderar att man använder termen "postcovid" för att beskriva tillståndet, då "långtidscovid" indikerar att viruset fortfarande skulle vara aktivt.) Trots att allt fler kvinnor rapporterar om störda menstruationscykler efter vaccination mot covid-19 är undertecknad övertygad om att inga potentiella bieffekter av vaccinet är i närheten så illa som vad de med postcovid genomlider – för att inte nämna de som blivit svårt sjuka eller avlidit av covid. Av alternativen pest eller förkylning, välj det senare. Se helt enkelt till att i möjligaste mån hålla dig vaccinerad i enlighet med rekommendationer.

På tal om att vilja andas ut är nog många lättade över att höstens val är över. Den näst intill vulgärt förenklade debattnivån har nog givit många av oss en bitter eftersmak. Dock resulterade den i en kreationist som andra vice talman; Julia Kronlid (SD) tycker att vi bör ifrågasätta

det vetenskapliga i evolutionsteorin” eftersom det ligger så långt tillbaka i tiden”. Jag känner att uttalandet talar sitt eget tydliga språk och inte förtjänar en kommentar.

Det svartvita sättet att argumentera har heller inte avtagit. Samhällsdebatten präglas i skrivande stund av sverigedemokraten Elsa Widdings anförande i riksdagen den 19 oktober. Med hennes bakgrund i det klimatförnekande Stockholmsinitiativet (Årets förvillare 2010) och polariserande närvaro på sociala medier kan det ju verka hyfsat uppenbart var hon står i klimatdebatten. Hon ”tror” till exempel inte på den så kallade hockeyklubbskurvan som visar en exponentiellt ökande medeltemperaturökning under 1900-talet. Däremot har hennes uttalanden både felciterats och förvrängts av motståndare. Exempelvis påstod hon aldrig i riksdagsanförandet att den globala uppvärmningen är ett påhitt. Däremot menar hon att hon inte skriver under på att vi ska tala om en klimatkris.

Vad är då min poäng? Försvaret jag Elsa Widding i en ledartext till *Folkvett*? Som ”voffare” bör jag väl rimligtvis skriva under på den vetenskapliga konsensus som råder på klimatområdet? Det gör jag naturligtvis. Jag försvaret heller inte Elsa Widdings klimatpolitiska uttalanden i stort. Min högst personliga åsikt är tvärtom att hon uppenbart driver en oroväckande och skadlig klimatförnekarlobbyism. Vad jag försvaret är vikten av att framställa det som sagts och gjorts som vad som faktiskt har sagts och gjorts. Det är en farlig väg att gå att förvränga människors ord och handlingar i vad man själv anser vara ett gott syfte. ”Vi vet ju vad de egentligen menar.” Vad händer då med vår trovärdighet? Är det inte definitionen av hyckleri att tycka att regler ska gälla vissa men inte andra?

Det är då klokare att fokusera på vad hon faktiskt sade där i riksdagsdebatten, för det är illa nog. Jag rekommenderar att ta en titt på Källkritikbyråns genomgång av hennes påståenden, nedbrutna ett för ett, med svar och reflektioner från forskare och sakkunniga från flera universitet, högskolor och institut. Efter en genomläsning verkar det vanligaste fulknepet Widding använder sig av vara att plocka russinen ur informationskakan; ett väldigt effektivt sätt att få ett argument att låta sakligt och välgrundat när man egentligen vill landa i en på förhand bestämd slutsats. Ett annat listigt argumentationsknep, som vi känner igen från dokumentären *Estonia – fyndet som ändrar allt*, är att ”bara ställa frågor”. Henrik Evertsson påstod aldrig rakt ut att orsaken till M/S Estonias förlisning var sabotage – han ”ställde bara frågor” om u-båtar och militära trans-

porter. Elsa Widding förnekar inte att människan orsakar klimatförändringar - hon "ifrågasätter bara" säkerheten i mätningar, slutsatser och prognoser. På det sättet kan man så tvivel kring en fråga och samtidigt svära sig fri från anklagelser om att sprida desinformation.

Åter till behovet av att andas, av att finna en mental oas i öknen. Kanske är det enklaste sättet, utan att känna sig intellektuellt ohederlig, att läsa detta fullspäckade jubileumsnummer av *Folkvett*. I december är det nämligen 40 år sedan Vetenskap och Folkbildning bildades.

Med stor stolthet kan vi presentera tolv tidigare folkbildares tankar om vad den skeptiska rörelsen bör fokusera på framöver. (Vi passade även på att efterfråga lite smicker kring vad folkbildarpriset betytt för dem; efter fyra decennier av svensk skepticism förtjänar vi att ge varandra en rejäl high five.)

Utöver det är detta jubileumsnummer fullt av recensioner, intervjuer, återblickar i arkivet och ett sedvanligt sortiment av smått och gott. Med anledning av den rapport Skolinspektionen släppte i höstas efter en granskning av majoriteten av Sveriges waldorfskolor ligger ett extra fokus på waldorfpedagogik och antroposofi.

Njut väl. På återseende 2023. ☞

Lotten Kalenius

Hälsning från folkbildare genom tiderna

Med anledning av föreningens 40-årsjubileum hörde sekreteraren för VoF:s riksstyrelse **Lotten Kalenius** av sig till tidigare folkbildare för att höra vad de tyckte om att få folkbildarpriset och vad de anser att föreningen bör hålla ett öga på framåt.

2021: Jacob Gudiol

Du utsågs till 2021 års folkbildare för ditt arbete med att utbilda allmänheten i frågor rörande träningslära. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Jag upplever att det har hjälpt mig en hel del. Prispengarna i sig gjorde stor nytta direkt då det hade gått trögt för företaget under pandemin. Nu i höst har jag märkt att jag fått fler förfrågningar om föreläsningar som berör just vetenskap vis-a-vis pseudovetenskap, där den som presen-

terar mig inför alltid haft med titeln Årets folkbildare på ett tydligt sätt. Jag har också under hösten varit med på TV4 Nyhetsmorgon en gång i månaden och där använt den titeln mest konsekvent. Framför allt när ämnet varit kostrelaterat eftersom jag inte har någon relevant akademisk titel inom det ämnet.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom området hälsa och livsstil? Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling?

Allting är mycket mer uppdelat än det var förr. Du har personer med tiotusentals följare på sociala medier som kan ha sålt mer än hundra tusen exemplar av sin bok, men som majoriteten av befolkningen aldrig har hört talas om. De håller sig mestadels till sina egna bubblor där de kan styra allting själva och hålla ute kritik. Här tror jag att man måste bli bättre med att ta fram saklig information och försöka nå dessa personers följare med den informationen. Så jag tror att man behöver bli bättre på att fånga in vad som sägs inom olika kretsar och inte bara fokusera på vad som sägs i tidningar eller på TV.

En annan sak jag tror måste bli bättre är att vettiga personer behöver bli duktigare på att dela vettig information. Som sociala medier är uppbyggda idag så är det inte de bästa idéerna som vinner utan de idéer som väcker mest känslor. För det är dessa idéer som får reaktioner och därmed större spridning. Så den seriösa informationen får mycket mindre spridning än den sämre informationen. Här kan vi alla bidra med att försöka sprida den bättre informationen. Om du har läst en bra artikel, dela den vi-

Jacob Gudiol. Foto: Andreaz Engström.

dare. Skriv kommentarer under saker även om det enda du egentligen har att säga är ”bra” eller att ge en tumme upp. Det som för dig kanske kan kännas som ganska meningslöst engagemang är sådant som hjälper den som skapat bra information att nå ut till fler på sociala medier.

2020: Åsa Wikforss och Fri Tanke Förlag

År 2020 utsågs du och Fri Tanke Förlag till Årets folkbildare för boken *Alternativa fakta* och gärningen med att skänka tusentals exemplar av den till svenska gymnasieelever. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Det är förstås alltid roligt att få utmärkelser men detta var särskilt roligt eftersom VoF står för just de saker som jag kämpar för – en god folkbildning som gör att människor tar till sig vetenskapen och står emot oförnuftet. Det var också roligt att få priset tillsammans med mitt förlag och för den satsning som gjordes för att min bok skulle nå skolorna. Jag föreläser ofta för lärare i olika sammanhang och jag vet att många av dem använt sig av min bok i undervisningen.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom området källkritik och alternativa fakta? Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling?

I dessa tider av systematiska desinformationskampanjer och trollfabriker finns det förstås mycket att hålla ögonen på. En utveckling som jag tycker mig kunna skönja under det senaste året är en tilltagande vilja bland politiker att lägga fram politiska förslag som helt saknar vetenskaplig

Åsa Wikforss. Foto: Christer Sturmark.

grund. Politik är förstås inte bara vetenskap utan handlar också om värderingar, om de politiska målen. Men för att ett mål ska uppnås (om det nu gäller klimatförändringar, gängbrottslighet eller skolan) måste man utgå från vad vetenskapen säger och inte från vad magkänslan dikterar.

2019: Christian Dahlström

Du utsågs till 2019 års folkbildare för din grävande journalistisk i podcasten *Sinnessjukt*. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Det var jättestort! Jag var välbekant med utmärkelsen och visste vilka som hade fått det innan, varav många är sådana jag själv ser upp till. Sedan var det också betydelsefullt för mina möjligheter att fortsätta som journalist. Jag är ju frilansare och det jag prisades för var sådant som jag lade ner oerhört mycket tid på utan att egentligen få betalt för. Det har blivit lättare att ta betalt för mitt arbete, exempelvis via föreläsningar och Patreon-medlemskap för podden. Pandemin slog till precis efter jag fått utmärkelsen, vilket förstörde mycket för mig, men utan utmärkelsen i ryggen hade det varit ännu tuffare.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom ditt verksamhetsområde? Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling?

NPF-fältet [neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, red. anm.] är verkligen minerat, men där tror jag att man ska vara uppmärksam på potentiell diagnosinflation och slentrianmässig läkemedelsförskrivning, men också

Christian Dahlström. Foto: Sara Mac Key.

motsatsen: antivetenskapliga tendenser som exempelvis psykoanalytikern Per Magnus Johansson gav uttryck för i *Göteborgs-Posten* nyligen.

Psykoanalytiska idéströmningar som exempelvis rör begreppet "trauma" tror jag också kan uppleva en renässans, om den inte redan har inletts. *Kalla fakta* avslöjade ju nyligen en terapeut som inledde förhållanden med sina klienter, vilket är något av en tradition inom psykoanalysen. Han erbjöd dessutom förklaringsmodeller som påminde mycket om tidiga freudianska idéer, bland annat kring så kallat bortträngda minnen av trauman som ju var populära på 1980-talet och senare, inte minst i fallet Thomas Quick.

Ett sista område jag kommer att tänka på är könsdysfori och könsbekräftande behandlingar, som ju också är väldigt minerat. Mitt intryck är att det finns en liknande dynamik där som inom NPF, med samma starka känslor i båda lägren, som kan skada patienterna om man inte håller huvudet kallt.

2016: Dagens Nyheters vetenskapsredaktion

DN:s vetenskapsredaktion utsågs till Årets folkbildare för att ha tillgängliggjort medicin och annan vetenskap på ett lättbegripligt och insatt sätt för allmänheten. Vad betydde det för er att få utmärkelsen? [Svar från Maria Gunther]

Framför allt var det fantastiskt roligt att få ett så fint erkännande för vår journalistik. Det är verkligen hedrande att tillhöra skaran som har blivit årets folkbildare, tillsammans med många andra som jag beundrar och ser upp till.

Maria Gunther. Foto: Sara Mac Key.

Utmärkelsen betydde också otroligt mycket för hur andra såg på oss, både internt på DN och externt.

Vad anser ni att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom vetenskapsområdet?

Oj, väldigt mycket. Pandemin fungerade verkligen som en grogrund för konspirationsteorier och pseudovetenskap, och nu tycks klimatskeptikerna vädra morgonluft när Elsa Widding har blivit riksdagsledamot. En tendens som jag

Institutet i P3. Foto: Mattias Ahlm/Sveriges Radio.

oroar mig mycket för är journalister och även andra som tror att de kan dra egna slutsatser av studier och forskningsresultat bättre än forskarna själva. Det var tydligt under pandemin och det är tydligt i klimatfrågan. Tyvärr gäller det inte bara för klimatskeptiker. Jag välkomnar verkligen att det har blivit hett bland journalister att bevaka klimatförändringarna, men tyvärr saknas ibland kunskap och insikt om hur komplex frågan är bland en del av de nya klimatjournalisterna. Jag påpekade nyligen i artiklar i DN att en nyutgiven bok med anknytning till klimatförändringarna innehåller en hel del missförstånd, onödiga felaktigheter och feltolkade studier. Varken författaren eller förlaget har dock varit det minsta intresserade av att rätta felen i boken. Hur ska vi vetenskapsjournalister med någon trovärdighet kunna granska klimatskeptiker om vi själva är vårdslösa med fakta och vetenskap?

2015: Institutet i P3

År 2015 utsågs *Institutet i P3* till Årets folkbildare för hur ni visat att man med humor som verktyg kan sprida vetenskap till en bred publik. Vad betydde det för er att få den utmärkelsen? [Svar från Jesper Rönndahl]

Det betydde ett erkännande för att ett humorvetenskapsprogram också kunde tas på allvar, vilket var roligt!

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom ditt intresseområde? Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling?

Politiken kanske? Det är så många politiker som vill få det att låta som att forskare stöder deras påståenden, när det i själva verket är motsatsen.

2014: Viralgranskaren

Viralgranskaren på tidningen *Metro*, numera Källkritikbyrån, utsågs 2014 till folkbildare för ert arbete med att granska påståenden som sprids i sociala medier och för att lära ut källgranskning och kritiskt tänkande på internet. Vad betydde det för er att få utmärkelsen? [Svar från Åsa Larsson]

Jag minns med värme när vi var i Göteborg och tog emot priset. Vi blev väl omhändertagna av bland andra Karin Noomi Karlsson, och hade en härlig dag med alla VoF:are!

Utnämningen sporrade oss att försöka nå så långt vi kan vad gäller att hjälpa människor att bli bättre på källkritik på nätet.

Det fanns en demokratiaspekt med *Metro*, eftersom den gav människor som inte hade råd eller som var ova-

Åsa Larsson. Foto: Gustav Gräll.

na vid det svenska språket en enkel tillgång till nyheter. I samma anda jobbade vi med Viralgranskaren. Att inte underskatta rykten och påståenden i sociala medier utan ta oss an dem seriöst och även försöka hjälpa människor att själva kunna reda ut vad som stämde och inte.

Det är alltid bra att ha intäkt på att det man gör spelar roll, särskilt på redaktioner med små resurser och där man som anställd kan behöva slåss för att få tid. Vi fick ett erkännande för den folkbildande insatsen och det gav luft under vingarna för många av våra satsningar med Viralgranskaren, däribland Källkritikens dag, videoklipp om hur man kan granska nätet, gratis skolmaterial som vi gjort ihop med lärare, och boken *Viralgranskarens handbok*.

Jag tror att Vetenskap och folkbildning haft en väldigt viktig roll för att lyfta den här sortens frågor och att Viralgranskaren och det påföljande arbetet som vi gjort också har haft en del i att få människor bättre rustade inför en väldigt rörig informationsmiljö och samtid. Vi har också försökt stötta och peppa andra som sysslar med de här frågorna, och jag tycker att utmärkelser som Årets folkbildare är ett bra sätt att lyfta fram den här sortens arbete på.

Tack igen för att vi blev utsedda till Årets folkbildare 2014!

Vad anser ni att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på framgent?

Vi är för få som granskar. För lite resurser avsätts till faktagranskande genomgångar i svenska medier. En del har det djupa kunnandet som gör att de kan gå igenom villfarelser i detalj, men få av dessa gör det så att allmänheten kan ta till sig det. Att överbrygga avståndet mellan den allmänna debatten och forskarvärlden är verkligen en utmaning. Forskare drar sig undan och vill av förståeliga skäl inte delta i kommentarsfältsutväxlingar i sociala medier, och de få som pallar trycket blir de som ständigt får uttala sig om allt, vilket inte är bra för trovärdigheten. Det leder

till att forskarvärldens fulla potential inte på långa vägar utnyttjas.

2013: Dan Josefsson

Du utsågs till 2013 års folkbildare för din bok *Mannen som slutade ljuga* och dokumentärfilmen *Kvinnan bakom Thomas Quick*. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Jag blev mycket glad och stolt över utmärkelsen Årets folkbildare. Boken *Mannen som slutade ljuga* handlar som bekant om de pseudovetenskapliga idéer om bland annat "bortträngda minnen" som styrde både terapin som Sture Bergwall fick på Säter och hela den enorma polisutredningen runt Thomas Quick. Boken avslöjar alltså en mängd omständigheter kring ett specifikt fall.

Själv hoppades jag dock även ge läsaren en mer allmängiltig insikt om vad som händer när en grupp överger det rationella, vetenskapliga förhållningssättet och faller ned i irrationellt grupptänk. Utmärkelsen Årets folkbildare blev ett slags kvitto på att boken verkligen fungerat som mer än en – låt vara synnerligen spektakulär – fallbeskrivning. Boken gav mig både Stora journalistpriset och Guldspaden, men faktum är att jag blev allra gladast för er utmärkelse.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska vara uppmärksamma på?

Det är viktigt att ni fortsätter granska journalistiken. Genom att dela ut utmärkelserna Årets förvillare och Årets folkbildare hjälper Vetenskap och Folkbildning folk att skilja mellan journalistik som bygger på pseudovetenskap och övertro och journalistik som bygger på ett mer ratio-

Dan Josefsson. Foto: Mia Carlsson.

nellt tänkande. Det var bra att Henrik Evertsson utsågs till Årets förvillare 2021, men ännu bättre och viktigare att han fick dela utmärkelsen med juryn för Stora Journalistpriset.

Vi lever i en tid då de flesta svenska journalister klarar av att känna igen konspirationsteorier när de uppträder exempelvis USA (konspirationsteorier kring 11:e september, covidvaccin med mera), men samtidigt har märkligt svårt att identifiera dem på hemmaplan. Hyllningarna av

Evertssons Estonia-dokumentär visar detta mycket tydligt. Det är mycket nyttigt för juryn att stå där med skammen som Årets förvillare och jag är rätt säker på att det kommer att leda till en uppryckning i juryarbetet.

2007: Jonathan Lindström

Du utsågs till 2007 års folkbildare för dina populärvetenskapliga böcker om astronomi, kosmologi, naturhistoria och arkeologi. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Det är nog det pris jag uppskattar mest, eftersom det innebär att som humanist bli kvalitetsstämplad även av kräsna naturvetare. Och det blev inte sämre av att mitt yngsta barn, en sexåring, räckte upp handen i sin klass och berättade att jag hade fått Nobelpriset. Ryktet spreds och skolans lärare och andra föräldrar gratulerade mig vid hämtningen.

Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling som du anser att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på?

Det är angeläget att ni bevakar journalisters växande oförmåga att genomsöka historieförfälskning och konspirationsteorier, inte minst från högerextremistiskt och antisemitiskt håll. Jag är oändligt tacksam över att ni utsåg Estoniafilmaren Henrik Evertsson och Stora Journalistprisjuryn 2020 till Årets förvillare. Tack vare detta fick Evertssons hänsynslösa fusk och inkompetensen hos journalisterna och mediecheferna i juryn äntligen uppmärksamhet. Evertsson och juryn har orsakat det demokratiska samhället och Estoniaanhöriga stor skada genom sitt agerande. Det är därför högst oroande för framtiden att

Jonathan Lindström. Foto: Lina Eidenberg Adamo.

jurymedlemmarna som representerar Sveriges Television, Sveriges Radio, Norstedts förlag, *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* etc. vidhåller sitt stöd för Evertsson, istället för att försöka hjälpa till att lindra skadorna av sitt agerande. Vetenskap och Folkbildning har även fortsättningsvis en viktig roll att fylla.

Robert Aschberg. Foto: Rune Lind.

2004: Robert Aschberg

Du utsågs till 2004 års folkbildare för att kritiskt ha granskat otroliga påståenden såsom vattenvirvlar, slagrutegångare, hästpratare och andra utövare av pseudovetenskap. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Det var en stor ära att få priset, ett erkännande av de tv-program vi hade gjort som avslöjade en massa humbug. Programmen nådde en stor publik och i flera av fallen lät vi skojarerna avslöja sig själva, vilket också blev under-

hållande. Exempelvis testade vi tre män som påstod sig kunna påvisa så kallade currylinjer i en lägenhet. Alla tre började med att tejpa upp en vanlig plastbit på elskåpet. Därefter gjorde de sina "undersökningar" för att ge råd till innehavaren av enrumslägenheten om bästa och säkraste placering av sängen. "Expert" nummer ett sa vid en vägg. Nummer två vid en annan vägg. Och nummer tre en tredje vägg. Innan den fjärde currygubben dök upp flyttade vi en stor bokhylla som stod vid den fjärde väggen. Och, till vår glädje, så förespråkade han att sängen skulle placeras vid denna fjärde vägg...

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom det pseudovetenskapliga området?

Vetenskap och Folkbildning bör ägna tid och kraft åt alla de totalt vanvettiga konspirationsteorier som florerar inom högerextrema och islamistiska kretsar.

2002: Olav Hammer

2002 utsågs du till folkbildare för dina balanserade och pedagogiska böcker om nyandlighetens historia och orsakerna till människors tro på pseudovetenskap. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Det jag särskilt uppskattade med utmärkelsen, förutom att hamna i sällskap med några av Sveriges främsta "intellektuella kändisar", var motiveringen som fångade det jag försökte åstadkomma, nämligen att försöka säga något förnuftigt om *varför* människor tror på sådana dåligt underbyggda föreställningar. De mekanismer som människor använder för att bilda sig en karta över verkligheten är mest en intensiv socialisering. De gör att vissa

Olav Hammer. Foto: Karen Schwartz.

av oss är källkritiska skeptiker och andra tror på Atlantis och fjärrhealing.

Dessutom känner jag mig hedrad över att motiveringen dessutom kallar mina texter ”balanserade och pedagogiska”, en större komplimang kan jag knappast föreställa mig.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom ditt ämnesområde?

Först ett litet förbehåll: *Folkvetts* läsare kanske av naturliga skäl intresserar sig särskilt för företeelser och utvecklingar i det svenska samhället, men jag som bott utanför Sverige i mer än två decennier måste hålla mig till mer generella trender och internationella exempel. Jag anser det viktigt att sätta strålkastaren på underliggande orsaker till varför fantasifulla uppfattningar florerar. Tendenser i

vår tid verkar förstärka spridningen av många ”alternativa” föreställningar.

Exempelvis finns det en hyperindividualism som gör att den som i decennier bedrivit forskning, i ett slags åsikternas jämlikhetsträsk kan jämföras med den som botaniserat lite på YouTube.

Kommersiella intressen kan få tv-kanaler och streamingtjänster att producera ”dokumentärer” för att få fler tittare, snarare än för att informera. History Channel var tidig med detta, och i skrivande stund sägs Netflix lansera en serie med tesen att det för cirka tiotusen år sedan fanns en storslagen och närmast global högkultur som förstockade, akademiskt utbildade arkeologer inte alls känner till.

En misstro mot några av samhällets bärande institutioner gör att allt från konspirationsteorier till pseudovetenskapliga uppfattningar sprids. Misstron kan ju ha fullt begripliga skäl, till exempel att någon som känner sig sviken av sjukvården blir en entusiastisk förespråkare för behandlingar som endast bygger på placeboeffekten men får den sjuke att känna sig sedd och hörd. Misstron kan i en del fall gränsa till ren desperation; i en tid då många drabbats av långvariga och handikappande effekter av covid-19 är det inte förvånande om stödgrupper på Facebook fylls av meddelanden från folk som undrar om sellerijuice kan vara vägen till bot eller spekulerar i om själva vaccinet har orsakat deras kognitiva problem.

Detta är fenomen som förtjänar att undersökas mer på djupet och i större detalj än att nöja sig med att samhällets individualism och kommersiella krafter driver på utvecklingen.

Torbjörn Fagerström. Foto: Malin Lindgren.

2001: Torbjörn Fagerström

Du utsågs till 2001 års folkbildare för dina klargörande beskrivningar av biologi och betydelsen av grundforskning. Vad betydde det för dig att få utmärkelsen?

Jag blev naturligtvis mycket glad och stolt. Det var den första utmärkelsen som jag hade fått, och jag var särskilt glad för att mina insatser för grundforskning (inom biologi och generellt) uppmärksammades.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom ditt verksamhetsområde? Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling?

Usch ja. Det finns ett antal idéströmningar som sedan en tid dominerar den akademiska debatten i USA och som

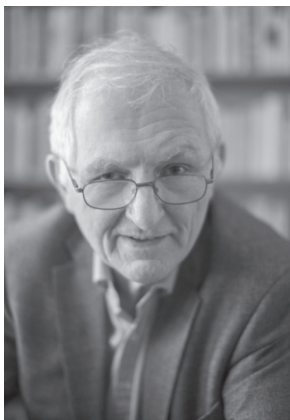
nu även finns hos oss. Det gäller hela den så kallade wo-ke-kulturen och tankar om kolonial forskning, rasifierad forskning, citizen science, indigenous knowledge med mera. Kontentan av detta är att det är något fel på vårt nuvarande sätt att bedriva forskning och att det finns andra sätt som bör prioriteras. Som så ofta när proteströrelser växer fram finns det ett korn av sanning, varför man inte bara bör avfärda dem. Men, lika ofta, blir idéerna kidnappade av krafter som har mera långtgående, revolutionära ambitioner än att rensa bort dåliga delar av forskningen och forskningskulturen. Här gäller det att vi är uppmärksamma de närmaste åren.

Vi ska inte kasta ut barnet med badvattnet genom att understödja tankar om att vår nuvarande vetenskap är alltigenom rutten. Det är den inte; vetenskapen har faktiskt en fantastisk "track record" och det finns inga alternativ när det gäller att nå kunskap om naturen, oss själva och tillvaron i stort. Just därför ska vi försvara de akademiska principerna, men vi ska också vara noga med internkritik och självsanering, till exempel när det gäller vetenskaplig oredlighet, tendenser till nepotism och andra problem som möjligen är större idag än de var för några år sedan.

1994: Bengt af Klintberg

År 1994 utsågs du till årets folkbildare för din upplysningsverksamhet mot mytbildning och fördomar, bland annat genom böckerna *Rättan i pizzan* och *Den stulna njuren*. Vad betydde det för dig att få den utmärkelsen?

Det betydde ett erkännande av den vetenskap jag representerar, den folkloristiska analysen av muntlig kommunikation. Jag vill ge VoF en eloge för att föreningen så

Bengt af Klintberg. Foto: privat.

tidigt uppmärksammade vikten av källkritik av påstått sanna händelser, som visar sig vara uttryck för fördomar, rädslor och önsketänkande. Den här typen av “fake news” har som vi vet ökat lavinartat. I dag lär skolorna ut ett kritiskt förhållningssätt till all desinformation. Vi måste fortsätta den vakthållningen, så att inte vi i Sverige faller för demagogiska politikers lögn, som så många runtom i världen tyvärr har gjort.

Vad anser du att Vetenskap och Folkbildning ska hålla ögonen på inom ditt intresseområde? Har du reagerat på någon särskild företeelse eller utveckling?

När jag skrev mina böcker om vandringsägnar var muntligt berättande och papperstidningar fortfarande de viktigaste källorna. I dag finns skrönorna och desinformationen på nätet i en omfattning som knappt kan överblickas. Behovet av kritisk forskning är större än någonsin. ✍️

En dystert tillsynsrapport om waldorfskolor

Skolinspektionen är inte nådig i sin kritik av en majoritet av Sveriges waldorfskolor. **Lotten Kalenius** har utifrån egen erfarenhet som waldorfelev läst och reflekterat kring rapporten "Tematisk tillsyn av waldorfskolor" som myndigheten släppte under hösten.

MAN ÄR BARA BARN EN GÅNG, så en bristande skolundervisning kan leda till en högre tröskel för att senare i livet komma i samklang med samhället. Därför är Skolinspektionen uppgift viktig och resultatet av dess granskningar ibland illavarslande.

Det fick jag själv uppleva runt millennieskiftet när jag, efter tre år på Söderköpings waldorfskola, började på ett

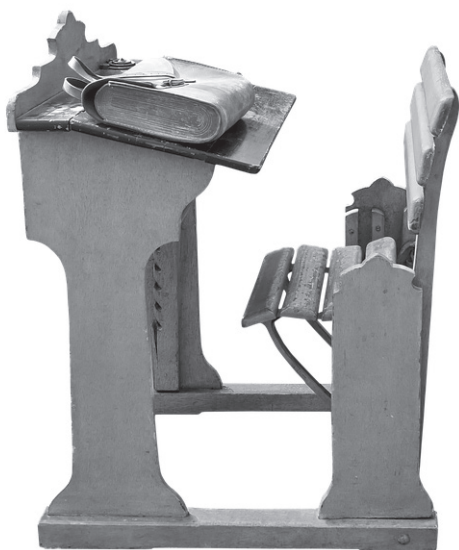
kommunalt högstadium. Lite skämtsamt brukar jag säga att jag fortfarande lider av ett ”pastell- och akvarelltrauma”. Tack och lov för mitt läshuvud, för det var pinsamt mycket jag behövde ta igen kunskapsmässigt. Jag var i princip ett ufo när jag kom som ny elev i klassen en termin in i sjuan. ”Nej, jag vet inte hur man säger ’glass’ på spanska. Men jag kan sjunga en liten räknesång.”

Med anledning av min personliga erfarenhet väcktes min nyfikenhet när Skolinspektionen släppte en rapport efter en tillsyn av landets waldorfskolor. Snabb som en kobra letade jag upp den och plöjde de 31 sidorna. Sorgligt nog visade det sig att samtliga av rapportens påtalade brister är mig allt för bekanta, så läsaren får ursäkta mig för sporadiska kommentarer av sarkastisk art.

Sammanfattning

Varje skola besöktes under tre dagars tid. Lärare, elever, rektorer och elevhälsan intervjuades. 27 av 35 inspekterade skolor uppvisade brister inom ett av Skolinspektionens tillsynsområden: undervisning utifrån läroplanen, garanterad undervisningstid, tidiga stödinsatser, vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet, trygghet samt kränkande behandling. Åtta skolor uppvisade inga brister alls, men merparten av skolorna bedömdes ha brister inom mer än ett område.

Undervisningen utgår till stor del från den waldorfpedagogiska kursplanen ”En väg till frihet”. Enligt Skolinspektionen tenderar därför waldorfpedagogiken att överordnas skolförfattningarna. Detta, tillsammans med waldorfskolornas undantag från skollagens krav på lärarlegitimation, anses ha ett samband med observerade

brister i arbetet med tidiga stödinsatser, tillräcklig undervisningstid och möjligheter att utveckla sin förmåga att använda digital teknik.

Översatt till vardagsspråk verkar det som det kan ha en negativ effekt för elever när utbildade lärare får lov att improvisera fram sin undervisning utifrån en flummig kursplan.

Bristande uppföljning av elever

Totalt 14 av de granskade 34 skolorna uppvisar brister i arbetet med tidiga stödinsatser för elever med särskilda

behov. Ofta kartläggs inte elevernas kunskapsutveckling och på en del skolor fungerar inte arbetet med att sätta in adekvata insatser för elever i behov av mer stöd.

Lärare som Skolinspektionen intervjuat är många gånger väldigt öppna med att de använder sig av exempelvis kartläggningsmaterial "på sitt sätt". En annan motiverade även att elevers kunskapsutveckling inte följs upp med att "man inte har lika bråttom med bokstäver som andra skolor". Vid en av skolorna har delar av kartläggningsmaterialet genomförts endast i grupp.

Idén om "sjuårsperioder" i barns utveckling påverkar hur waldorfskolorna arbetar med tidiga stödinsatser, som antingen skjuts upp eller inte sätts in alls. Lärare har berättat för Skolinspektionen att skolan avvaktar med att ge stöd till elever för att de inte anses vara mogna nog. En rektor hänvisar till "gamla waldorftraditioner" om hur stöd till elever ska hanteras. En lärare berättar att om en elev inte visar nyfikenhet för bokstäver och läsning så kan skolan ändå avvakta med att ge stöd med hänvisning till elevens mognad.

En annan återkommande brist är att lärare inte samråder med personal med specialpedagogisk kompetens vid särskilda bedömningar. Ibland kopplas specialpedagogisk kompetens in först efter att en lärare utan relevant kompetens redan bedömt att insatser ska planeras.

Skolinspektionen har beslutat om föreläggande i 12 av de 14 fallen.

Idrott och eurytmi

Gällande idrott är en viktig kritik från Skolinspektionen att waldorfskolorna genomgående räknar in eurytmi som

undervisning i idrott och hälsa. Eurytmi är en form av själsliga kroppsövningar. På sida 67 i den waldorfpedagogiska kursplanen *En väg till frihet* står det att eurytmi ”syftar [...] till att eleverna skall lära känna sin kropp som språkligt och musikaliskt uttrycksmedel.”

Eurytmi går kort och gott inte att jämföra med bollsporter och gymnastik. Skolinspektionen nämner en skola där undervisningstimmarna i idrott och hälsa är 68 timmar färre än de 140 timmar som ska ges enligt timplanen för skolan. ”Följden av att skolor tar undervisningstid från idrott och hälsa är att eleverna inte får de förutsättningar som de har rätt till för att nå målen i idrott och hälsa.”

Eurytmin var för övrigt något jag som waldorfelev gjorde allt för att skolka från trots att jag egentligen var

en ”pluggis”. Men det straffade sig – till min stora sorg vet jag än idag inte riktigt hur bokstaven A ska kännas i själen.

Teknikfientlighet

Skolan ska bidra till att elever utvecklar förståelse för hur digitaliseringen påverkar individen och samhällsutvecklingen. De ska ges möjlighet att utveckla sin förmåga att använda digital teknik, utveckla ett kritiskt tänkande och kunna värdera information.

Det ingår dock i den pedagogiska traditionen inom antroposofin att vara tveksam till teknik i yngre åldrar. Skolinspektionen noterar en teknikfientlighet i waldorfskolorna både bland lärare och föräldrar. Lärarna menar att det är viktigt att eleverna får lära sig att skriva och räkna på annat sätt innan de gör det på datorn, samt att eleverna använder digitala verktyg tillräckligt på fritiden.

Jag minns själv hur lärare med värme och stolthet lyfte upp elever som kom från hem som varken hade tv eller radio och där barnen förvägrades att köpa kläder i butik. Så underbart jordnära och okorrumperat. Men å andra sidan minns jag att läraren en gång rullade in den gamla tjock-teven och lät klassen titta på *Spartacus* från 1960. Det var ju 3 timmar 17 minuter av kvalitativ historieundervisning om romarriket medelst hyfsat modern teknik. Min främsta lärdom var, så här i efterhand, att korsfästelse ser obehagligt ut och att Kirk Douglas har en respektgivande haka.

Kränkningar och bristande trygghet

Vid tre av de besökta skolorna noterade Skolinspektionen att det under rasterna förekom konflikter, kränkningar

och både verbala och fysiska angrepp bland eleverna utan att personal ingrep. Följande trodde jag inte att jag skulle behöva läsa i en rapport av det här slaget:

”Bland annat sågs att en äldre elev kastade en yngre elev i marken flera gånger, och att en elev på högstadiet skrek ’gay’ och ’bög’ till en annan elev, medan ytterligare en elev filmade händelsen. Skolinspektionen observerade samtidigt att personal som befann sig i närheten eller passerade såg händelserna utan att ingripa. I något fall agerade inte personal trots att elever vände sig till dem.”

Det finns en naiv föreställning om att antroposofin per definition är god, vilket leder till uppfattningen om att mobbning inte kan ske på en waldorfskola. Jag vill inte ens försöka minnas hur många gånger jag i en utsatt situation vände mig till en lärare för hjälp bara för att bli avfärdad, alternativt få det hela ”luftat” med min mobbare – i värsta fall inför hela klassen. Det är nog sällsynt att barn i mellan- och högstadiet slutar trycka ner varandra för att en lärare sagt att de ska be om ursäkt och kramas, men vad vet jag.

Rätten till en kvalitativ undervisning

Waldorfskolorna är som tidigare nämnts undantagna från kravet på lärarlegitimation, vilket naturligtvis inte ändrar

Det finns en naiv föreställning om att antroposofin per definition är god, vilket leder till uppfattningen om att mobbning inte kan ske på en waldorfskola.

det faktum att lärarnas utbildningsnivå har en rätt stark korrelation med förutsättningarna för en kvalitativ undervisning. Waldorflärlarhögskolan har egna utbildningar till waldorflärlare. Trots det fann Skolinspektionen att i nio av de inspekterade skolorna hade mindre än hälften av lärarna någon form av lärarutbildning. Vid ytterligare sex skolor var andelen lägre än 60 %. Elever rapporterade om att de ofta upplever det som att lärarna improviserar fram sina lektioner och att de inte är varierande nog.

Det går att utläsa en viss frustration mellan raderna i rapporten över att waldorfskolorna har ett undantag i skollagen. I rapportens avslutande kommentarer står det att läsa:

”När regeringen 2012 valde att införa lärarlegitimation bedömde de att [det] skulle kunna öka rättssäkerheten för barnen och eleverna samt möjligheterna att komma i åtnjutande av rätten till utbildning, förbättra kvalitetssäkringen av lärare och därmed höja kvaliteten på den samlade lärarkåren och tydliggöra det individuella yrkesansvar som legitimerade lärare har.”

Och senare:

”Även om forskningen tydligt visar att lärares utbildning är viktig för undervisningens kvalitet är det alltså inte möjligt för Skolinspektionen att kritisera waldorfskolor för att de använder obehöriga lärare för undervisningen.”

De konstaterar också att den bristande utbildningen hos waldorflärlare kan vara en förklaring till att skolorna har en tendens att utgå ifrån waldorfpedagogiken snarare än skolförfattningarna. Den oskrivna frågan tycks vara: bör

Bild: Pavel Danilyuk.

inte waldorfelever enligt lag vara garanterade samma undervisningskvalitet som andra skolelever?

Vidare observerar Skolinspektionen en oordning i timplanearbetet på waldorfskolor som leder till att elevers undervisningstid inte kan garanteras. På en av skolorna förekom det till och med olika scheman för samma elever. I ett svidande stycke som träffar en igenkänningsnerv i mig skriver de: "Risken är att eleverna inte lär sig det som de har rätt till och behöver kunna, och därmed att de lämnar grundskolan med sämre förutsättningar för vidare studier, yrkes- och samhällsliv [...]."

Vetenskaplig grund

Skolinspektionen verkar dessutom anse att de fått ett omöjligt uppdrag i att granska huruvida waldorfskolornas utbildning vilar på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet, något de understryker var tillsynens ambition

att göra. I slutändan fick inga av de granskade skolorna anmärkning på det området.

Det kan anses förvånande att de inte fann en enda brist på det området med tanke på allt annat som står att läsa i rapporten. Men i och med att waldorfskolorna tillåts ha parallella läroplaner blir ett redan komplext område än mer svårt att granska, varför Skolinspektionen inte kan belägga att några brister föreligger – det är helt enkelt inte görbart. Detta trots att "[antroposofins] tankar i sig har utmanat vetenskapliga ideal", som de själva torrt konstaterar.

Rapportens slutord lämpar sig därför väl även för denna texts slutsats: det finns god anledning till att fortsätta uppmärksamma dessa områden samt se över de undantag i lagstiftningen som gäller för waldorfskolor. ✍

Litteratur

"Tematisk tillsyn av waldorfskolor. Rapport efter tillsyn av 35 grundskolor med waldorfinriktning". Skolinspektionen, 2022. <https://skolinspektionen.se/>

En väg till frihet. Waldorfskolefederationen. Telleby Bokförlag: Järna, 2016.

NASA har lurat oss om månens storlek!

Dan Katz, leg. psykolog, får höra talas om en ny konspirationsteori och kommunicerar direkt med teorins förespråkare.

GANSKA REGELBUNDET nås VoF av mejl från allmänheten som berör konspirationsteorier. Oftast vill man uppmärksamma oss på att sådana teorier sprids, men då och då hör vi av personer som är övertygade om någon stor komplott och ber oss kommentera. Nästan alltid är det de vanliga konspirationsteorierna: läkemedelsindustrin konspirerar för att göra oss sjukare eller 9/11 iscensattes av CIA med hjälp av judarna på Wall Street. Om vi över huvud taget

bemödar oss med att svara är det oftast kort och med en länk till en hemsida där konspirationsteorin avkläds.

Men på senvåren dök en för oss ny teori upp. En person, som tycktes vara astrolog till yrket, skickade upprepade mejl där vederbörande med bestämdhet hävdade att NASA har lurat oss om månens storlek: månen har bara en diameter på 110 kilometer, inte 3476 kilometer, som vi fått lära oss.¹ För att enklare illustrera detta: om månskivan projicerades i två dimensioner skulle den i så fall ungefärligen täcka Skåne, inte i princip täcka hela Nordamerika. Dessutom, eftersom månen i själva verket är mycket mindre, befinner den sig naturligtvis också mycket närmare oss, bara 12 000 kilometer i från jorden i stället för 385 000 kilometer (ett medelvärde eftersom banan är elliptisk).

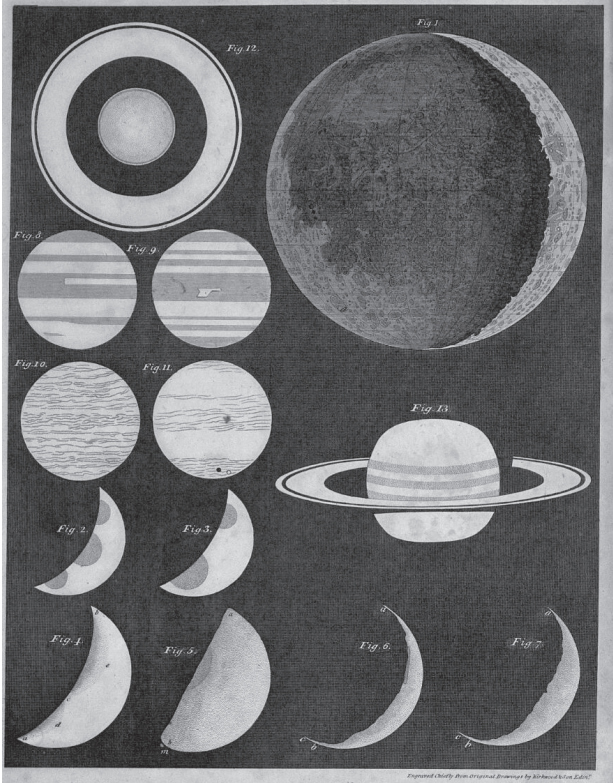
Till en början trodde vi att det var ett skämt. Under-teknad svarade att månen nog till och med var mindre än så eftersom månskivan, senaste gången jag tittade efter, rymdes mellan mitt pekfinger och min tumme. Men brevskrivaren tycktes inte förstå mitt skämt utan svarade:

"Så NASA har fel? Tror du inte heller på att vi knallade omkring på månen under farfars teknologiskt primitiva tid?"

Jag trodde fortfarande att han skojade, så jag svarade:

"Tintin var före. Det har jag sett i en bok."

Uppenbarligen brydde sig inte vår måntvivelare om mina skämt, utan fortsatte med upprepade mejl där han hänvisade till länkar där denna konspirationsteori "bevisades".² Via dessa länkar kunde man se att han inte var ensam om sin uppfattning. Uppenbarligen fanns det andra som på

*Astronomi: ett diagram av månens faser och Saturnus ringar.
Gravyr. Från Wellcome Collection.*

allvar trodde att sanningen om månens verkliga storlek hade dolts för mänskligheten av alla världens astronomer och NASA.

Vid det här laget kunde man kanske ha låtit saken bero. Men, samtidigt fanns här en möjlighet att direkt kommunicera med en konspirationsteoretiker. Vad ligger bakom att någon kan tro att astronomer sedan urminnes tider misstagit sig på – eller ljugit om – månens verkliga storlek?

Den första hyfsat korrekta mätningen av avståndet till månen, och därmed indirekt månens storlek, gjordes enligt Wikipedia av den grekiske astronomen Hipparchus för över 2 100 år sedan.³ Skulle alla astronomer misstagit sig eller av dunkla anledningar ha ljugit under tvåtusen år? Skulle de hundratusentals som jobbat med rymdprogram i USA, Sovjetunionen/Ryssland och alla andra nationer missat att månen var extremt mycket mindre, och då naturligtvis även mycket närmare jorden? Borde inte astronauterna på Apollo 8, som var de första som företog en resa runt vår närmaste himlakropp, meddelat att färden blivit betydligt kortare och att månen var pytteliten? I alla fall borde man meddelat att kommande besättningar inte behövde ta med sig så stor matsäck. Dessutom, om månen befann sig mycket närmare än vad man trott, borde den hamnat framför, och därmed skymt, en del av de satelliter som befinner sig i mer avlägsna banor och i värsta fall plöjt som ett bowlingklot rakt igenom dem.

Så hur resonerar en konspirationsteoretiker? Innan vidare kontakt togs med honom synades resonemangen bakom den påstådda storlekskomplotten. Som bevis för att månen inte är större än 110 kilometer i diameter anfördes att det är den bredden vi får av månskuggan vid en solförmörkelse. Detta resonemang styrktes med att om man placerar en glödlampa några meter bakom en tennis-

boll så är skuggan på väggen lika stor som tennisbollen. Månen kunde därför omöjligen vara större än den skugga på 110 kilometer som uppstod vid en förmörkelse. Andra bevis var fotografier tagna uppifrån på moln, där man kunde se att skuggan på marken tycktes ha samma storlek som molnen.

Undertecknad, som är en ivrig men talanglös tennisspelare, hade inget större problem med att upprepa tennisbollsexperimentet. Bollar ägde jag, tillika lampor och en vägg att projicera på. En boll plockades ur tennisväskan och placerades framför en sänglampa. Och mycket riktigt, skuggan av bollen var lika stor som själva bollen. Placerade jag bollen nära lampan blev till och med skuggan större än bollen. Att få skuggan mindre än bollen var omöjligt.

På sätt och vis var det inte underligt att någon suttit på sin kammare och undrat hur det kommer sig att skuggan vid solförmörkelser är blott drygt 3 procent av månens uppgivna diameter. Men att hundratusentals – kanske miljoner experter – skulle ha dolt sanningen eller misstagit sig i tusentals år verkade inte rimligt.

Nästa steg blev därför att konsultera en astronom. Via VoF:s kontaktnät förbarmade sig Bengt Edvardsson, docent i astronomi vid Uppsala Universitet, och lämnade följande förklaring:

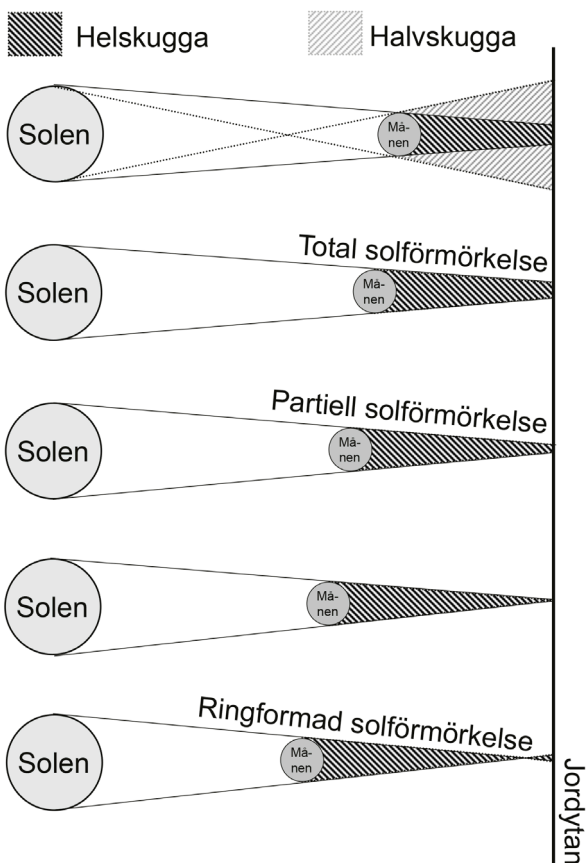
"Ja det kan verka konstigt när man inte inser hela geometrin. Jag har bestämt mig för att göra en enkel förklaring som ska kunna förstås av ett skolbarn. Jag har för hand ritat och bifogar en skiss för att försöka förklara detta och beskriver det med ord härnedan. Ni får naturligtvis be ett proffs göra om och anpassa skissen och ni får skriva om texten precis som ni vill.

Solen är (cirka 400 gånger) större än månen och befinner på ungefär lika många gånger större avstånd från jorden (det är därför de ser ut att vara ungefär lika stora på himlen). Solens skugga bakom månen ser därför ut som en strut med spetsen riktad rakt bort från solen – se det streckade områdena på skissen.

När månen (2–3 gånger om året) passerar på linjen mellan solen och jorden får vi en solförmörkelse. För det mesta når då skuggstrutens spets ner till jordytan och vi får ett litet område på jordytan där solen är helt bortskydd – se de 4 översta skisserna (OBS: de är inte skalenliga). Detta kallar vi för en total solförmörkelse. Eftersom månskuggan är strutformig är skuggans diameter på jordytan ALLTID MINDRE än månens diameter.

Vidare är månens bana runt jorden inte helt cirkelrund. Ibland är månen så långt från jorden att skuggans spets inte når ned till jordytan. Då har vi en så kallad "ringformig solförmörkelse". Från "rätt plats" på marken ser det då ut som om solen är en ring runt månen.

Jag har också ritat vad som skiljer månens halvskugga och hel-skugga åt. Står man där det är halvskugga så skymmer månen bara en del av solen. Det ser då ut som om någon bitit en tugga av solen."

Principskiss av solen, månen och jorden vid olika typer av solförmörkelse. Av Maria Wold-Troell efter Bengt Edvardssons teckning.

Edvardssons förklaring skickades till vår måntvivelare, och han var inte sen med att svara:

“Hej!

Enkelt svar: det kan inte bli någon totalskugga på jorden, så länge som solen visas med en större visuell diameter än månen, utan ENDAST när månens visuella diameter överstiger solens..

Totalskuggans diameter är givetvis ALLTID densamma som månens diameter eller större, en skugga kan aldrig vara mindre än objektet som kastar skuggan!!

Under partiella och ringformiga solförmörkelser, då solen visas större än månen, så uppstår ingen totalskugga på jorden!

Så astronomen har tyvärr fel!

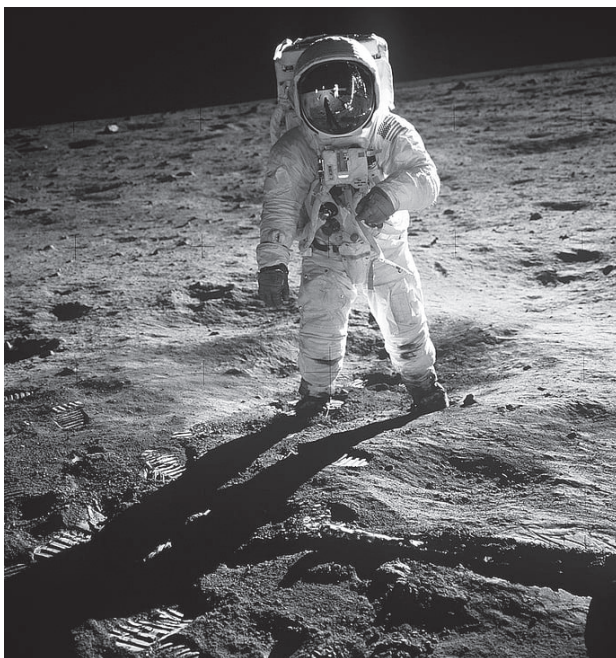
MVH

XXX”

Det var uppenbart att vår månförnekare inte sviktade i sin övertygelse.

En modern psykologisk teknik är att dämpa sin lust att gå i polemik med den som har en avvikande uppfattning. Genom att inte omedelbart avfärda vad någon annan hävdar, utan istället ställa intresserade följdfrågor, får man en större insikt i hur vederbörande resonerar. Vill det sig riktigt väl kan till och med denna teknik få motparten att ändra sig, eftersom det då går att följa logiken – eller bristen på densamma – till vägs ände. Så jag svarade:

”Hej! Tack för svar. Vad är din förklaring till att alla astronomer i hundratal år angivit fel storlek på månen och att ingen som varit inblandad i rymdfart de senaste 60-70 åren har skvallrat? Förutom att månen enligt ditt resonemang är mycket mindre, betyder det också att den måste befinna sig betydligt närmare jordklotet?”

Månförnekaren svarade dock inte helt på min fråga utan replikerade:

"Hej! Därför att de baserar sig på att månen befinner sig närmare 400 000 km från jorden, vilket får till följd att månen felaktigt anses vara närmare 3 500 km i diameter, när faktum är att månen befinner sig på ett avstånd av 12 000 km från jorden, och då får vi månen med dess verkliga diameter, 110 km."

Han bifogade också en länk till YouTube där hans resonemang illustrerades.⁴

Jag svarade:

"Tack för svar, men det jag framför allt undrade var: varför har ingen astronom – eller de som varit inblandade i rymdprogrammen skvallrat eller upptäckt detta? Vi har ju ett tjugotal astronauter som farit till månen. Hundratals har dessutom varit i omloppsbana runt jorden och borde då sett att månen var alldeles i närheten. Flera satelliter runt jorden befinner sig ju dessutom längre ut än 12000 km. Borde inte månen skymma dem då, eller i värsta fall ränna rakt in i dem? Jag undrar alltså hur man lyckats hålla det du hävdar hemligt, och varför?"

Han svarade omedelbart:

*"Faktum är att man ALDRIG varit på månen! 1969, under farfars teknologiskt primitiva tid?
Fler och fler människor har insett sanningen..."*

Jag fick alltså inget vettigt svar på min fråga, utan försökte igen:

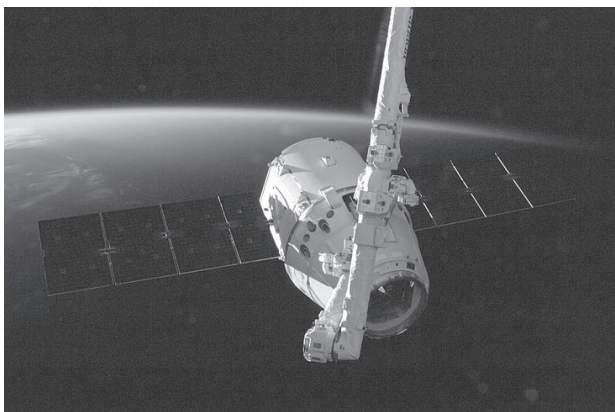
"Hej! Undrar fortfarande varför man enligt dig undanhållit sanningen. Varför, och vilka ligger bakom detta?"

Svaret kom snabbt:

"Frimurarna! NASA är en frimurarorganisation!"

Jag följde upp hans svar:

"Intressant. Hur vet man att frimurarna kontrollerar NASA? Men, det är ju inte bara NASA. Hur har frimurarna kommit åt Ryssland/Sovjet och alla andra länder som har rymdprogram och dessutom alla världens astronomer? Och detta i de drygt tvåtusen år som gått sedan månens storlek först mättes med ungefär samma resultat som nu. Och varför gör frimurarna detta?"

Vår månförnekare svarade igen med att undvika frågan och skickade i stället två länkar, en som med ganska mycket god vilja kan tolkas som att Buzz Aldrin i ett möte med en liten skolflicka säger att de aldrig åkte till månen (han svarar snarare på frågan varför man inte åkt till månen igen),⁵ samt från en presskonferens där astronauterna ser lite låga ut.⁶

"Hej!

Bara att kolla Neil Armstrong, som aldrig gav några intervjuer efter bluffen (samvetet) och Buzz Aldrin, som här i fyllan bekänner för en liten flicka månbluffen:

Kolla på det här klippet, presskonferensen efter 'Månlandningen'. Har du sett mer nervösa och nedslagna människor?"

Jag blev nödgad att igen ställa om min fråga:

"Tack för svaret – men du svarade inte på frågorna. Hur vet vi att NASA styrs av frimurarna och varför döljer de månens storlek och att månlandningarna var en bluff? Till vilken nytta?"

Och då kom äntligen ett svar, med en länk till Flashback:⁷

"För att upprätthålla lögnen att universum är mycket större än vad det är, att Jorden bara är ett litet dammkorn i universum utan någon betydelse, när sanningen är att Moder Jord är universums centrum, himlavalvets stationära mass- och rotationssentrum, att Jorden är mycket speciell i universum, platsen där karmalagen styr!

*De 108 bevisen för att Jorden är i centrum:[[länk till flashback](#)]
På så sätt vill man dölja även månens storlek och att solen och månen i själva verket bara är skivor, inte sfäriska, precis som Moder Jord!*

Jorden är ett cirkelrunt plan, en cirkulär jordskiva med Antarktis höga isberg som omringar vår platta jord och håller världshaven på plats. Därefter fortsätter det jordiska planet horisontellt i 3,22 miljarder kilometer till, det vill säga 6,44 miljarder kilometer i diameter. Det jordiska planet utgör skiljelinjen mellan himmel och helvete. Under oss har vi de underjordiska planetsystemen och över oss har vi de himmelska planetsystemen, vilka är sju till antalet. Finns ju även ett talesätt som säger "Befinna sig i sjunde himlen", befinna sig i ett tillstånd av gränslös lycka, vilket man gör högst upp på vår skapargud Brahmas sjunde himmel."

Vår vän var alltså inte bara skeptisk till månens storlek, han var alltså också "plattjordare". Hans världsbild tycks också vara ett hopkok av Ptolemaios geocentrism, den kristna diton och hinduismen. [Att bevisen för geocentrism skulle vara 108 till antalet är troligen även det en religiös hänvisning till buddhismen där 108 är ett heligt tal, red. anm.]⁸

Jag svarade:

Claudius Ptolemaeus. Träsnitt av T. Stimmer, 1587. Från Wellcome Collection.

"Tack för svaret. Det gav lite mer kött på benen. Men fortfarande har du inte förklarat hur vi kan veta att NASA är styrt av frimurarna."

Han svarar då med att skicka en ny länk. Denna gång till ett youtubeklipp där man ägnar sig åt talmysticism kring siffran 33 som anses ha en koppling till frimurarna – Sa-

turnus V-raketen var 33 fot bred, trappstegen upp till kapitolium är 33 stycken och så vidare.⁹

Vid det laget orkade jag inte följa upp med fler frågor. Men meningsutbytet var ändå intressant. Det uppvisade flera av de mekanismer som kan anses typiska för konspirationsteorier.

Det kan börja med att man, ibland på förståeliga grunder, ifrågasätter en liten del av det som är etablerad kunskap. Ett närliggande exempel är mordet på statsminister Olof Palme 1986. Det är helt rimligt att många ställde sig frågan hur en omstridd statsminister kunde gå helt utan livvaktsskydd i centrala Stockholm en sen februarikväll. När sedan mordutredningen uppenbart missköttes, är det inte heller orimligt att få tanken att det gjordes med avsikt. Den rimligaste förklaringen – att livvakterna skickades hem av ett naivt par Palme och att en ensam gärningsman som hade tillgång till vapen får en ingivelse, samt att det var ren inkompetens bakom utredningen – ignoreras. Men för att få detta till en komplot, måste man bestämma sig för att polis, säkerhetstjänst samt delar av regeringen samverkat i årtusendets bluff. Och för att det skall bli rimligt växer konspirationsteorin till att dolda krafter, som kanske verkar över hela världen, slutit sig samman. Och när en sådan tanke anses rimlig, kan vad som helst te sig möjligt.

Rörande mänförnekarens fall börjar det kanske med en helt rimlig fundering över varför månskuggan inte är större. Om man då avfärdar astronomers förklaring, vilket är typiskt för konspirationsteoretiker som bara söker bekräftelse för sin egen uppfattning, öppnar sig en helt ny värld där man ser gigantiska konspirationer. För vad kan

vara förklaringen till att alla astronomer över hela världen ljuger, att de hundratusentals som arbetat med rymdprogrammen och alla världens regeringar vill föra oss bakom ljuset? Jo, en gigantisk hemlig komplott.

Det är förmodligen också rejält förstärkande för någon att föreställa sig att man är en av de få som insett sanningen. Man är utvald, man är klarsynt.

Men, det måste påpekas: under hela min dialog med månförnekaren hade jag en viss farhåga att det var någon som drev med mig. Men länkarna han skickade var seriöst menade. Så även om detta var ett skämt, finns det uppenbarligen en del som tror på en platt jord, att månen är pytteliten och att frimurarna i hemlighet styr det mesta i världen. Att Tintin var före Apollo 11, det vet vi ju. ✍

Noter

1. <https://sv.wikipedia.org/wiki/Månen>
2. <https://snilleblixten.net/2017/10/03/nasa-bluffar-ma-nens-diameter-110-km-inte-3-476-km-manskug-gan-under-solformorkelser/>
3. <https://en.wikipedia.org/wiki/Hipparchus>
4. https://www.youtube.com/watch?v=1XipK_ih1jU
5. <https://www.youtube.com/watch?v=sGoXn1vMrjE> [ett längre klipp som ger lite mer kontext hittar ni här: <https://youtu.be/Y4UP6nRMuGs>, cirka 00:07:10]
6. https://www.youtube.com/watch?v=BI_ZehPOMwI
7. <https://www.flashback.org/sp39915145>
8. [https://en.wikipedia.org/wiki/108_\(number\)](https://en.wikipedia.org/wiki/108_(number))
9. <https://www.youtube.com/watch?v=i2kOuNRrC3I>

Intervju med Eric Rådstam

Lotten Kalenius, som förlorade en familjemedlem i Estoniakatastrofen 1994, intervjuar Eric Rådstam som har två aktiva sociala mediaplattformar som fokuserar på olyckan.

Hej Eric! Du är ju en aktiv röst i olika forum som diskuterar Estoniakatastrofen. Du och jag kom i kontakt med varandra när jag skrev till dig på Instagramchatten efter att ditt konto @estoniakatastrofen började följa Vetenskap och Folkbildnings konto @swedishskeptics. Hur reagerade du på mitt misstänksamma första meddelande till dig? Citat: "Hej! I egenskap av vad har du den här kanalen? Är du anhörig eller dylikt, eller bara intresserad?"

Jag tänkte att du verkade misstänksam mot mig!

Men det släppte jag ju ganska snabbt, i alla fall. Du driver som sagt Instagramkontot *@estoniakatastrofen* och YouTubekanalen *Estoniaveckan*. I skrivande stund har de 1 325 följare respektive 3 600 prenumeranter. Det är inte illa. Min första fråga är således lik i princip samma som när jag först kontaktade dig: Vem är du och vad ligger bakom ditt intresse för *Estoniakatastrofen*?

Jag är en vanlig kille med familj, fru och två barn i skolåldern. Har ett vanligt jobb, men ett specialintresse för *Estoniakatastrofen*. Jag har varit intresserad av händelsen sedan den inträffade, i princip. Vid tillfället var jag 14 år så

jag har vissa minnen, men faktiskt inte så många.

Jag har alltid varit intresserad av fartyg och sjöfart och det tror jag kommer från att jag ända från barnsben har åkt fram och tillbaka till Gotland varje sommar. Under en lång tid var det Nordström & Thulin som drev gotlandstrafiken, alltså samma rederi som var en del av Estline, så det finns en liten koppling kanske man kan säga.

I gymnasiet handlade mitt specialarbete om just Estoniakatastrofen, men sedan dess och fram till 2020 så har mitt intresse varit ganska svalt faktiskt. Dokumentären *Estonia – Fyndet som ändrade allt* återuppväckte verkligen mitt intresse och så insatt som jag är nu har jag faktiskt aldrig varit.

Vad var det i Henrik Evertssons dokumentär som återuppväckte ditt intresse? Vad hände i dig som resulterade i ett sådant engagemang du har idag?

Framför allt var det ju att det var en ny dokumentär om Estoniakatastrofen. Det var ju några år sedan en ny sådan gjordes och intresset fanns ju där även om det var vilande.

Den stora grejen var ju hålet i skrovet som naturligtvis var överraskande och chockerande. Även det här om de påstådda militära transporterna.

Men det var ju framför allt efter att ha sett alla delarna som jag började sätta mig in i detta igen och började läsa på igen. Den första boken jag läste var Stefan Torsells bok *Svenska statens haveri*. Författaren förde fram alla möjliga påståenden, bland annat att bogvisiret aldrig skulle ha fallit av.

Jag minns att jag blev väldigt upprörd. Hade regeringen ljugit om detta i alla år? Jag blev mer eller mindre

Estoniamonumentet i Stockholm.

övertygad om att det handlade om en mörkläggning kring Estonia.

Men jag ville ändå kolla upp det mesta så jag började forska i allt själv och på den vägen är det. Jag upptäckte mycket info på Estoniasamlingen och insåg efter ett tag att det har gjorts väldigt mycket utredningar om Estonia.

Tyvärr nämns inget eller väldigt lite om allt som har gjorts i en del böcker. Efter att ha börjat läsa forskningsrapporter, utredningar med mera så började bilden klarna en aning. Att det hela skulle ha mörkats var inte längre sannolikt.

Hur mycket inverkan har ditt intresse och engagemang i frågan på ditt privatliv? Har du missat några födelseda-

gar eller ställt in en familjesemester med anledning av en presskonferens om de nya undersökningarna?

Ibland tar intresset för mycket tid, men jag har aldrig ställt in eller missat något på grund av en presskonferens eller liknande.

Det var ju skönt att höra! Enligt min högst anekdotiska erfarenhet har Estoniaintresset i vissa fall tagit över människors liv helt och hållet...

Hittills har jag lyckats hålla mig på en sansad nivå!

Du interagerar väldigt mycket med andra människor som intresserar sig för Estonia. Bland annat har du live-sändningar på din YouTubekanal där du svarar på frågor direkt och är även admin i en facebookgrupp som heter Estoniagruppen med 4 200 medlemmar och ofta långa kommentarstrådar. Vad är din drivkraft bakom att så aktivt diskutera en fråga som har en tendens att bli väldigt känslsam?

Jag vill förtydliga att det inte var jag som startade Estoniagruppen på Facebook utan att jag blev inbjuden till den efter att ha kickats från andra grupper på Facebook på grund av min skeptiska inställning till alternativa förklaringar till haveriet. Det hade även hänt grundarna till Estoniagruppen, så deras ambition var att skapa ett nytt forum där en mer balanserad debatt kunde föras.

Youtubekanalerna startade jag därför att jag tyckte att det behövdes en motpol till andra kanaler på YouTube och andra ställen på internet som mest fokuserar på alternativa förklaringar till tragedin.

Av samma orsak diskuterar jag katastrofen på nätet eftersom det tyvärr sprids många felaktigheter om olyckan och det är viktigt att det blir balans i debatten och att fakta kommer fram. Många som diskuterar katastrofen har fått sin kunskap från alternativa källor som YouTube och "random" sidor på nätet. Källkritik är tyvärr ovanligt hos många när det gäller Estonia.

Många yngre har i princip fått all sin kunskap från dokumentären *Estonia – Fyndet som ändrar allt* och den dokumentären saknar mycket relevant information, tyvärr. Estoniafrågan är väldigt komplex och det finns enligt mig inga enkla svar på de detaljfrågor som ställs kring haveriet.

Enligt mig vet vi varför Estonia sjönk. Det slogs fast i slutrapporten 1997. När bogvisiret lossnade startades en kedjereaktion som till slut ledde till att hon sjönk. Men vi vet inte exakt hur många vågor som krävdes för att slita sönder visirets lås, vi vet inte heller exakt hur länge ram-

pen var öppen och så vidare. De är sådana frågor vi aldrig kommer att få svar på.

Det förekommer, förstäeligt nog, också väldigt många känsloargument i diskussionerna. Men att antalet prenumeranter på Youtubekanalerna och även Instagram ökar visar att det finns en efterfrågan på faktabaserad information om katastrofen istället för tomma spekulationer och påståenden.

Jag har fått meddelanden från folk där ute som säger att de, efter att ha sett mitt material, börjat göra egna efterforskningar och ändrat ståndpunkt. Från mörkläggning till inte mörkläggning, eller hur man ska uttrycka det. Det är alltid kul att få sådana meddelanden, men mitt mål är inte att aktivt "ömvända" folk utan att upplysa om relevant information så att det inte blir så ensidigt. Det är lättare att fatta beslut om man har all information, så att säga.

Jag har naturligtvis respekt för att det är en känslig fråga för många fortfarande, men jag tycker ändå att det är viktigt att fakten kommer fram. Ingen tjänar på att det sprids felaktigheter och ibland rena lögner om olyckan.

I beskrivningen av facebookgruppen kan jag läsa: "Vi verkar för en balanserad diskussion om katastrofen, dess följder och belägger påståenden vi gör med källor." Min uppfattning är att det just inom ämnet Estonia tenderar att fara runt väldigt många obelagda påståenden. Hur går det med modererandet av gruppen?

Det går bra. Irrelevanta påståenden eller så kallade one-liners som "mörkläggning" brukar vi snabbt radera för att kvalitén på diskussionerna ska fortsätta vara hög. Vi har dock varit tvungna att kicka en del medlemmar på grund

av personangrepp och annat. Det är tråkigt att vuxna människor inte kan bete sig.

Jag lade till delen om källor ganska nyligen eftersom det förekommer många obelagda påståenden om detta. Jag är öppen för alternativa teorier, men jag tycker att man måste kunna belägga sina påståenden med källor.

Kritiken mot gruppen brukar handla om att vi inte är öppna för alternativa teorier, att vi censurerar inlägg och så vidare. Det tycker inte jag stämmer. Men som en medlem uttryckte det, jag parafraserar: "Vi är öppna för alternativa teorier, men man får vara beredd på att komma med några slags bevis och att bli emotsagd." Det tycker jag är en sund inställning.

Efter att ha tittat på ett flertal av de videor du har på din YouTubekanal kan jag konstatera att du är väldigt noggrann. Du gräver i Estoniasamlingen, du kontaktar folk för att bekräfta eller dementera uttalanden, du begär ut

dokument och dykfilmer med mera. Vad är ditt senaste "aha-moment" efter att ha undersökt ett visst påstående?

Att en transkribering av dykaktiviteterna på däck 6 som gjordes i slutet av 1990-talet visade sig vara felaktig. I transkriberingen påstods att dykarna skulle leta efter en väska, prata om en ritning och att det skulle vara något skumt med det hela. Det är påståenden som har betraktats som sanningar i över 20 år.

När jag granskade filmerna tillsammans med en medlem i Estoniagruppen och även återställde dykarnas heliumröster, framgick det att inget skumt alls pågick under dykningarna på däck 6.

Det var väldigt intressant att göra den upptäckten och samtidigt märkligt att ingen har upptäckt det förrän nu. Det får mig att fundera lite över avsaknaden av källkritisk granskning av en del påståenden. Varför har ingen granskat detta tidigare?

De flesta som aktivt engagerar sig i Estoniafrågan, oavsett sida, vittnar om att tongångarna kan bli höga och även obehagliga. Du måste ha hamnat i din beskärda del av knepiga situationer. Vill du ge något exempel?

Jag har blivit anklagad för allt möjligt och även kallad lite allt möjligt, men det vanliga är att folk tror att jag är köpt/betald av den ena eller andra för att sprida den sk officiella lögnen.

De som skulle betala mig t ex regeringen, MUST, SÄPO eller före detta statsråd.

Det har även framförts att jag på något sätt skulle vara emot ytterligare utredningar av haveriet eller att jag skulle

tycka att allt som har gjorts angående händelsen är helt problemfritt. Det tycker jag inte. Det har begåtts många fel i efterspelet, men jag uppfattar inte det som ett tecken på en omfattande mörkläggning. Katastrofen var så ofantligt stor och inget liknande hade ju inträffat i Sverige tidigare. Det fanns inget facit för hur man skulle agera. Såhär i efterhand är det lätt att säga hur man borde ha gjort.

Det finns en uppsjö av konspirationsteorier kring Estonias förlisning. Ubåtar, explosioner, knarksmuggling, transporter av kärnvapensdelar, försvunnen besättning... Vad är den mest udda konspirationsteorin du stött på?

Jag vet inte om det kan kallas en konspirationsteori men det var en person som skrev flera brev till haverikommissionen på 90-talet och gav som förslag att kaskelottvalar orsakade katastrofen. Han verkade vara insatt i hur de lever och skrev att det är inte omöjligt att ett stim av valar

hade attackerad Estonia på något sätt och orsakade katastrofen.

Du har nyligen läst överlevaren Sara Hedrenius bok ”...*det ser illa ut*” och har recenserat den för Folkvett. Min sista fråga är således: hur många böcker/skrifter/rapporter om Estonia har du i din bokhylla? Vilken är den du anser mest tillförlitlig och vilken är den som står på mest skakig grund?

Många! Det har ju skrivits massor om katastrofen, men många böcker är väldigt gamla nu. Det är svårt att nämna en som ”mest tillförlitlig” eftersom de behandlar olika delar av händelsen. En del är rena vittnesskildringar och berättelser om upplevelser, som till exempel Kent Härstedts bok *Det som inte kunde ske* från 1995.

Andra går in på mer tekniska bitar och är mer analyserande som *Katastrofkurs – Estonias väg mot undergång* från 1995. Den boken gillar jag väldigt mycket eftersom den är just analyserande. Den skrevs innan den officiella haverirapporten var klar och tar upp utredningen som JAIC gjorde, men även det tyska varvets egen utredning.

Författarna jämför utredningarna med varandra, vad som verkar mest sannolikt och så vidare.

En annan bok som har skrivits är *Tysta leken* från 2001. Där går historikern Knut Carlqvist genom vittnesmålen och analyserar dem. Det är ett omfattande jobb han har gjort, men jag håller inte med om vissa slutsatser och tolkningar.

Det gemensamma för de böcker jag nämner här är att man bör vara källkritisk.

Då får jag tacka för intervjun! Jag önskar dig lycka till i din fortsatta strävan efter saklighet i diskussioner om Estoniakatastrofen.

Tack så mycket! ☺

Tips för vidare förkovring

Estoniasamlingen på Riksarkivet:

<https://sok.riksarkivet.se/estonia>

Sociala medier:

YouTube: Erics kanal Estoniaveckan, bland annat "Estonia – Dykningen på däck 6 och jakten på väskan" (15 september 2022) och "Estonia – Dykningen på däck 6 och den andra väskan" (22 september 2022)

Instagram: Erics konto @estoniakatastrofen – En tragedi på Östersjön

Facebook: Estoniagruppen

Litteratur (med tillförsikt):

Carlqvist, Knut. *Tysta leken: varför sjönk Estonia?* Stockholm : Fischer & Co, 2001.

Härstedt, Kent. *Det som inte kunde ske*. Stockholm: Bonnierförlagen, 1995.

Jörle, Anders och Anders Hellberg. *Katastrofkurs – Estonias väg mot undergång*. Stockholm: NoK, 1996.

Torssell, Staffan. *M/S Estonia – Svenska statens haveri*. Alternamedia, 2016.

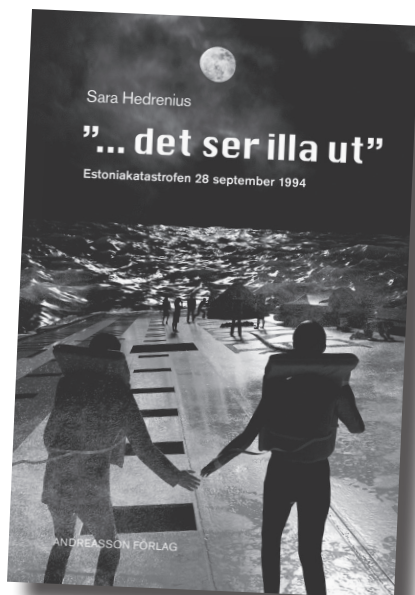
Folkvett:

Kalenius, Lotten. "Tankefel och konspirationsteorier kring Estoniakatastrofen". *Folkvett* 2021:4, "Kunskapsrelativism". <https://www.vof.se/estonia>

*”...det ser illa ut”:
Estoniakatastrofen 28
september 1994*

Eric Rådstam från Instagramkontot *En tragedi i Östersjön* och YouTubekanalen *Estoniaveckan* har recenserat en överlevandes självbiografiska bok om Estoniakatastrofen. Huvudfokus ligger på en utvärdering utifrån författarens förhoppning om att fakta om händelsen behöver redas ut och bli rätt.

NÄR DET SLÄPPS NÅGOT NYTT om Estoniakatastrofen eller något annat som har med den tragiska händelsen att göra är jag snabb på att läsa, titta eller lyssna på vad det är. Den här boken förbeställde jag och fick hem i brevlådan den 30 september 2022.

Senast en bok kom ut om Estoniakatastrofen var 2015 då Stefan Torssell släppte sin bok *M/S Estonia – Svenska statens haveri*. Den boken var dessutom den första jag läste efter att ha sett Henrik Evertssons dokumentär *Estonia – fyndet som ändrar allt*. Efter att ha läst Torssells bok blev jag väldigt upprörd. Den förde fram flera olika påståenden om Estoniakatastrofen som jag inte tidigare känt till. Till exempel att Carl Bildt skulle ha påstått att bogvisiret var orsaken till katastrofen redan morgonen efter katastrofen.

Jag tyckte att det lät märkligt och väldigt konstigt om det skulle stämma. Under 2022 kollade jag upp det hela och fann inget stöd för påståendet någonstans. Jag tittade

igenom alla gamla nyhetssändningar jag kunde hitta men fann verkligen ingenting. Jag skrev om detta i *Estonia-gruppen* på Facebook och författaren Stefan Torssell, som är med i gruppen, erkände att det var ett misstag. Uppgiften om Bildt hade han missat att kontrollera innan han återgav den. Det stämde helt enkelt inte. Efter det blev jag mycket mer kritisk till den boken.

Efter det har jag förkovrat mig ännu mer i böcker, litteratur, rapporter och allt möjligt som rör Estoniakatastrofen. ...*det ser illa ut* har jag läst från pärm till pärm på bara några dagar och detta är mina tankar om boken.

Jag vill börja med att säga att jag hyser stor respekt för Sara Hedrenius och hennes personliga upplevelser både under och efter katastrofen. Det är inte hennes upplevelser jag är här för att recensera.

Med det sagt så medverkade Sara Hedrenius i TV4 nyhetsmorgon den 25 september 2022 och berättade där om sina upplevelser från natten och även om boken som skulle släppas den 28 september, på årsdagen. I intervjun sade hon att boken skrivits för att "*historiebeskrivningen [sic] kring den här händelsen måste bli mer rätt*".

Det var ett citat som jag tog fasta på. När det gäller Estoniakatastrofen florerar det ju många rykten, olika påståenden och missuppfattningar.

Att en person nu ville sig se till att informationen kring Estoniakatastrofen blir mer rätt lät väldigt bra och hoppfullt i mina öron. Särskilt med tanke på en del missvisande påståenden jag noterat sedan tidigare i exempelvis *Svenska statens haveri*. Boken skulle dessutom ha lästs igenom av ett antal experter som har bidragit med sin kunskap så att det skulle bli rätt på riktigt.

Sara Hedrenius överlevde alltså Estoniakatastrofen och blev tillsammans med Kent Härstedt känd i media eftersom de på en sjunkande Estonia kom överens om att äta middag tillsammans i Stockholm om de överlevde, vilket de också gjorde.

Hon har tidigare skrivit en bok om krishantering, vilken hon nu jobbar med. ...*det ser illa ut* är, vad jag förstår, hennes första egna bok som handlar om hennes personliga upplevelser av katastrofen.

Boken är uppdelad i nio kapitel som alla behandlar en viss del av antingen själva katastrofen eller efterspelet. De första tre kapitlen handlar delvis om hennes upplevelser av själva katastrofnatten och räddningen, men de handlar till största delen om ytbärgarnas och den övriga räddningspersonalens upplevelser. Hon har träffat flera av de personerna som larmades mitt i natten och fick ta sig till respektive helikopter och bege sig ut mot mitten av Östersjön. De är starka berättelser om människor som kastades in i den största civila fartygsolyckan sedan andra världskriget i Europa.

Hon skriver även om personalen på de andra färjorna som kom till Estonias förlisningsplats efter att fartyget hade försvunnit från ytan. Mariellas kapten Jan Thore Thörnroos är med och berättar om sina minnen från natten.

De är starka berättelser om människor som kastades in i den största civila fartygsolyckan sedan andra världskriget i Europa.

Det är starkt att läsa om hur maktlösa de kände sig ombord på fartygen när det visade sig vara nästan omöjligt att rädda de nödställda ur det cirka 10-gradiga vattnet.

Kapitlet om ytbärgarna och de övriga som var ute för att rädda liv på natten var väldigt gripande och intressant att läsa. Deras historier har inte fått lika stor plats i media genom åren. Det var hedervärt att deras historia fick plats i boken.

Kapitlet "Räddning och drama i luften" kan vara det bästa kapitlet i boken, eftersom det mig veterligen inte har berättats på det här sättet tidigare.

Kapiteln som kommer efteråt behandlar till stor del katastrofens efterspel. Beslutet att inte bärga omkomna finns med liksom de påstådda militärtransporterna. Det är ju två av de stora stora "ämnena", eller hur man ska benämna det, som har haft med efterspelet av katastrofen att göra.

I kapitel fyra fastnade jag för hennes beskrivning av hur hon, efter Henrik Evertssons dokumentär *Estonia - Fyndet som ändrade allt*, tyckte att det hela kändes obehagligt. Kunde allt som påstods i dokumentären verkligen vara sant?

Att jag fastnade för hennes beskrivning var för att det var precis så jag en gång i tiden kände efter att ha sett dokumentären. Jag undrade också om allt verkligen kunde stämma, vilket ledde till att jag började göra egna efterforskningar. Jag upptäckte Estoniasamlingen på Riksarkivet på nätet och allt material som finns där – större mängder av underlag än någon sund människa kan vara intresserad av på detaljnivå.

Kommande kapitel läste jag noggrant eftersom det är just i efterspelet av katastrofen som det florerar så myck-

et rykten. Det är viktigt att hålla tungan rätt i mun. Jag kommer att ta upp några exempel på vad jag tyvärr saknar i boken.

En händelse som är central i förslingsförloppet är när rampen öppnades. Hur länge den var den öppen och så vidare. Det är en snårig del av händelseförloppet, verkligen. Men den är som sagt väldigt central eftersom hela det officiella scenariot bygger på det.

Här är det viktigt att det blir rätt, så häng med mig nu.

Jag tänker tillbaka på det Sara Hedrenius sa om att "historiebeskrivningen måste blir rätt".

Hon återger Henrik Sillastes, systemtekniker, vittnesmål om att det kommer in vatten på rampens båda sidor. När slagsidan inträffade befann han sig på däck 0, under maskinrummet, och åtgärdade ett problem med vakuumsystemet. Det han ser i monitorn i kontrollrummet ser han *efter* att slagsidan är ett faktum. Han tar sig till maskinkontrollrummet på grund av slagsidan. Även den

tredje maskinisten Treu säger att vatten kom in på sidorna av rampen i senare förhör. I tidiga förhör säger han dock att vattnet inte kom på in på sidorna av rampen utan från fören. Och han vittnade om mycket vatten.

Tyvärr nämner Sara inte den tredje personen som befann sig där. Det var motormannen Hannes Kadak. Kadak blir förhörd ett antal gånger och han säger bland annat att det är mycket vatten på bildäcket. Det är i "personbils-höjd" och han nämner även att han ser vågor på bildäck.

Inte heller nämns Treus tidiga förhör. Där säger han bland annat att vatteninträngningen från fören var enorm. Vatten stänker upp på kameran. Han nämner inget om rampen. Faktum är att varken Treu eller Kadak nämner rampen alls i sina tidiga förhör. Varken öppen eller stängd. Dock nämner båda mycket vatten.

Vad de såg blir naturligtvis en tolkningsfråga. Att inte nämna rampen alls kan naturligtvis tyda på att den inte syntes då den redan var vidöppen. Det blir också svårt att förklara den stora mängd vatten som tycks ha varit på bildäcket om rampen skulle ha varit stängd.

Att rampen aldrig skulle ha varit öppen är dock en viktig aspekt om man vill föra fram en alternativ förklaring till olyckan. Då måste vattnet ha kommit någon annanstans ifrån för att påverka förlisningen.

Tyvärr nämns rampens kraftiga skador endast väldigt kort i boken. Skadorna är kraftiga på rampens undersida och pekar tydligt på att rampen har fallit ned mot förpiksdäcket och skadats. Dessutom är låsen och manövreringscyldrarnas fästen i rampen avslitna. Dessa skador är väldigt svåra att förklara på annat sätt än att rampen slitits upp.

I efterhand har jag frågat Sara Hedrenius vilka dessa experter är som har läst igenom boken då de inte namnges. De är enligt henne jurister, journalister, skeppsbyggare, tidigare olycksutredare och så vidare. Dock nämner hon dem fortfarande inte vid namn.

Längst bak i boken finns en gedigen referenslista med hänvisningar till olika dokument, tidningsartiklar, utredningar, intervjuer, rapporter och så vidare. Dock saknar jag en del hänvisningar till källor när det gäller vissa påståenden och uttalanden som ska ha gjorts. Till exempel ska M/S Estonia ha utsatts för bombhot vilket ledde till en bombövning i februari 1994 när färjan hade lämnat Tallinn. Varifrån den uppgiften kommer finns det tyvärr ingen hänvisning till.

Har man som ambition att göra historien större rättvisa tycker jag att alla förhör borde ha varit med. Kanske i nedkortade varianter, men ändå. Då kan läsaren bilda sig en

egen uppfattning. Samma sak gäller rampen. Omständigheterna om den hade kunnat utvecklas om syftet är att få fakta på rätt plats.

En viktig och befogad kritik som har framförts av överlevande är att JAIC:s beskrivning av händelseförloppet inte stämmer överens med deras minnesbilder. Det tar Sara Hedrenius upp i boken. Anhöriga skickade ett brev till Mona Sahlin och påpekade detta, men fick aldrig något svar vilket är outsägligt illa. Att gruppen överlevande aldrig fick något svar från ansvarig politiker riskerade naturligtvis att spä på misstankar om att något inte stod rätt till.

Dock nämns det aldrig i boken att man återigen utredde detta under de så kallade *sjunkstudierna*. De studierna pågick under två år mellan 2006 och 2008 och genomfördes av två oberoende konsortier i Tyskland och Storbritannien. I boken ägnas bara en dryg sida åt dem och då utan att nämna vad de kom fram till.

Kortfattat fanns det en hel del slutsatser från sjunkstudierna, men det som är relevant här är att *tidslinjen justerades* efter att de överlevandes berättelser räknats in. Efter att ha analyserat vittnesmålen igen kom forskarna fram till att slagsidan inträffade cirka klockan 01:02 estnisk tid och inte klockan 01:15 som JAIC skriver i slutrapporten. Alltså senarelade man tiden för förlisningen. Tyvärr reviderades inte JAIC:s rapport på den punkten, vilket bara är att beklaga.

För vem är då den här boken skriven?

Jag skulle säga att boken är en bra översikt för den som vill veta mer om framför allt Sara Hedrenius, hennes historia och en del av hennes arbete inom krishantering.

Men även om räddningspersonalens upplevelser och berättelser i samband med katastrofen.

Den är inte till för den som vill veta mer i detalj om vad som egentligen hände, vad som har gjorts i olika utredningar och vad som går att belägga. Då finns det massvis av annan litteratur att läsa, som de olika utredningar som har gjorts.

I kapitel 4 skriver Sara Hedrenius om Analysgruppen och deras arbete och säger att deras jobb är en skatt för den som vill veta mer om vad som hände och vilka beslutades som fattades angående Estoniakatastrofen. Det håller jag verkligen med om. Deras rapport, förutom JAIC:s rapport och andra rapporter, borde vara obligatorisk läsning för den som vill sätta sig in i händelsen och dess efterspel. Analysgruppen intervjuade flera personer som fattade olika beslut i Estoniafrågan. Intervjuerna med nyckelpersonerna är väldigt intressanta och man får en bra inblick i hur man resonerade om olika beslut.

Mitt helhetsomdöme om boken är att den är intressant bok och innehåller flera intressanta aspekter, framför allt kapitel 3 "Räddning och drama i luften". Tyvärr saknas det en del stora bitar för att ge en bra helhetsbild.

Det som saknas är till exempel redogörelser för vad samtliga överlevande i maskinrummet faktiskt säger sig ha sett. Att man, vid senare studier, kommit fram till en justerad tidslinje som ligger mer i linje med vad

Den är inte till för den som vill veta mer i detalj om vad som egentligen hände.

de överlevande faktiskt berättat är inte heller med i boken.

Det finns en del småfel, men även några rena faktafel. Dock måste man vara väldigt insatt i ämnet för att upptäcka dessa.

Ett faktafel är exempelvis transkriberingen av samtalet mellan dykare och dykledare som förekommer i det sjunde kapitlet i boken. Häng med mig på ett väldigt specifikt exempel nu:

Källan till exemplet är en artikel i *Finanstidningen* i slutet av 1990-talet. Där påstås det att dykarna i december 1994 letat efter en särskild väska i en hytt på däck 6. Anledningen till att man tror det är att dykaren hittar ett namn på en adresslapp på en attachéväska och ägnar tid åt att bokstavera ägarens namn. Ägaren var en rysk affärsman, vilket uppfattades som skumt. Ägaren överlevde för övrigt katastrofen.

Min egen granskning av filmerna och dykloggarna som jag gjorde under hösten 2022, tillsammans med en medlem i Estoniagruppen, visar dock att transkriberingen är felaktig. Författaren har antingen medvetet missförstått eller hört fel. Samtalet mellan dykaren och dykledaren är bitvis väldigt otydlig, vilket helt klart kan ge upphov till missförstånd. Men det är en stor skillnad på att dykaren skulle ha uttryckt en besvikelse och chock över att väskan var öppen (som det påstods av skribenten i *Finanstidningen*) eller helt enkelt konstaterat detsamma.

Undersökningarna av hytterna på däck 6 skiljde sig inte på något sätt egentligen från hur man undersökte andra hytter på andra däck. Just det här med väskan har länge framställts som mystiskt och konstigt, men när man kri-

tiskt granskar vad som faktiskt syns på filmerna är det tydligt att inget konstigt är i görningen.

Vidare saknas det tyvärr en del hänvisningar till ett antal andra olika påståenden, vilka man får kolla upp själv om man är intresserad.

Sammanfattningsvis framkommer det egentligen inget nytt i boken. Jag uppfattar den här boken som en sammanställning av Sara Hedrenius eget sökande efter svar på funderingar hon själv har. ✍

"...DET SER ILLA UT"

ESTONIAKATASTROFEN 28 SEPTEMBER 1994

Sara Hedrenius, 2022.

Förlag: Andreasson Förlag AB

Källor och förklaringar

Analysgruppen: Analysgruppen för granskning av Estoniakatastrofen. De lämnade del 1 av sin rapport till regeringen i november 1998.

Estonia – fyndet som ändrar allt (Discovery+, Henrik Evertsson, 2020).

Estoniasamlingen på Riksarkivet, <https://sok.riksarkivet.se/estonia>

Estoniaveckan (YouTubekanal), avsnitt "Estonia – Dykningen på däck 6 och jakten på väskan" och "Estonia – Dykningen på däck 6 och andra väskan" publicerade 15:e och 22:e september 2022.

Hedrenius, Sara. *...det ser illa ut: Estoniakatastrofen 28 september 1994*. Andreassons förlag AB, 2022.

JAIC: Joint Accident Investigation Commission, bestående av representanter från Sverige, Finland och Estland.

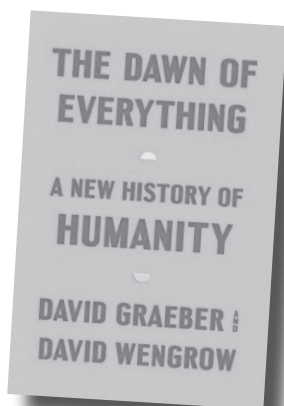
Ridderstolpe, Johan. "På jakt efter en väska". *Finanstidningen*, 3 feb 1999, kulturdelen.

En ny syn på vår historia

Gunnar Hillerdal har läst den omtalade *The Dawn of Everything – A New History of Humanity* av David Graeber och David Wengrow och delar med sig av sina reflektioner.

Denna bok har varit omskriven i USA och Storbritannien men har av någon anledning knappt uppmärksammats i Sverige. För en skeptiker finns mycket av intresse, eftersom många vedertagna historiska "sanningar" ifrågasätts och diskuteras. Författarna har en vänsterinriktad ideologi och delvis en anarkistisk sådan, vilket klart har påverkat deras slutsatser. Deras teser är inte desto mindre mycket väl underbyggda.

Det första kapitlet handlar om framför allt fransmännens relationer med Amerikas urinvånare under 1600- och 1700-talet. Det som nu är sydöstra Kanada och en stor del av nuvarande USA var då en fransk koloni, eller snarare intresseområde. Till skillnad från den senare ang-

losaxiska eran var fransmännen vid denna tid mest intresserad av handel och mission, inte av att emigrera i stor skala och skaffa nya bosättningar. Detta innebar ett umgänge på ganska lika villkor, handelsmän och missionärer lärde sig språket och kunde diskutera med de så kallade indianerna och försökte övertyga dem om det västerländska livets och kristendomens fördelar. Enstaka personer från de nordamerikanska samhällena reste till och med till Frankrike och kunde med egna ögon se hur det såg ut där. Dessa "primitiva vildar" (som var jordbrukare med ganska stora hövdingadömen med väl utvecklad organisation) visade sig då vara mycket kritiska: de vita männen var alltför villiga att lyda sina kungar och andra herrar, de saknade den empati och det samarbete som var självklart i det nordamerikanska samhället där frånvaron av pengar gjorde alla mer jämlika, i Amerika saknades det helt tiggare och så vidare. Dessa samtal mellan franska missionärer och handelsmän med "indianer" publicerades på

franska i ett antal böcker som kom ut i stora upplagor och som fanns i de flesta medelklasshem i Frankrike under 1700-talet. De lästes av de stora förgrundsmännen inom upplysningen, och detta ifrågasättande av den rådande ordningen (och bevisen för att andra sätt att organisera samhället var möjliga) gav sannolikt viktiga impulser till dem. En intressant men väl underbyggd tanke var att den franska revolutionen (*liberté, égalité, fraternité*) var ytterst inspirerad av indianska filosofer!

En vitt spridd uppfattning om civilisationers uppkomst är att vi från början levde i små grupper på jägar- och samlarstadiet och att vi alla då var likvärdiga. Så småningom blev vi jordbrukare och bildade större samhällen. Då krävdes administration och ledning uppifrån, det vill säga att en hierarki blev nödvändig. I och med detta uppkom inte bara stora ojämlikheter utan även privat egendom och krig som utmynnade i imperier och kungadömen. Först på senare tid har vi lyckats utveckla demokrati och återigen bli någorlunda jämställda. Genom framför allt arkeologiska, men även antropologiska delvis bortglömda studier, kan författare visa att dessa idéer enbart är myter. Det verkliga förloppet var helt annorlunda, mycket mera spännande och oerhört växlande mellan tid och plats.

Vår föreställning om jägar- och-samlarstadiet bygger på de få grupper som fortfarande finns kvar. Dessa grupper är undanträngda i karga ökenområden eller otillgängliga djungler och långt ifrån opåverkade av omgivningen. Om man vill framhålla att de är fredliga finns bra exempel från södra Afrika; om man å andra sidan vill hävda att de är krigiska finns alltid någon stam från Amazonas djungler som man kan hänvisa till. Innan agrarsamhälle-

na ockuperade världens bästa och bördigaste områden var naturligtvis jägar- och samlarlivet helt annorlunda.

Innan de olika stammarna i Nordamerika hunnit decimeras och nästan elimineras helt av infektioner, militärer och bosättare med gevär, hann man göra en hel del antropologiska undersökningar på relativt opåverkade grupper och stammar. Olikhetererna var påfallande mellan dessa. Mycket större än de exempelvis var mellan Aten och Sparta, som trots att båda var grekiska stadsstater, hade mycket olikartade politiska förhållanden. Vissa stammar levde av jordbruk, andra levde gott på de vilda växter och djur som fanns i överflöd och motsatte sig ibland aktivt att odla jorden. Vissa var aristokratiskt styrda, andra påfallande ”demokratiska” och huruvida de levde av jakt eller jordbruk påverkade knappast detta. Bofasta stammar som

levde gott på lokalt överflöd, enligt definition ”jägare-samlare”, kunde ha en mycket hierarkisk samhällsbyggnad och till och med ha slavar. Andra satte en ära i att arbeta hårt och klara sig själva. Även i rena odlarsamhällen kunde personlig frihet inte bara förekomma utan var ofta regel.

Den agrara ”revolutionen” var ingen revolution. Att så växter kunde komplettera mathållningen och har använts i liten skala i många årtusenden, speciellt vid floder som tidvis svämmat över och sedan lämnat bördig och fuktig jord som inte behövt bearbetas och därför lätt kunde besås.

Arkeologin har också visat att det för flera tusen år sedan fanns stora bosättningar som innefattade tiotusentals invånare, men där det uppenbarligen inte fanns någon ”härskande elit”. Sådana är ju som regel lätta att påvisa genom att vissa gravar är fyllda med lyxartiklar eller till och med omgivits av avlivade slavar, anförvanter, tjänare och/eller offrade hästar eller liknande, samt att någon byggnad är betydligt pråligare än övriga. Det senare kan ju också varit ett tempel, och mycket talar för att sådana områden kan ha varit centrum för någon religion. Vissa av dessa ”städer” hade en konstant stor befolkning, andra var mera som vallfartsorter som kanske någon gång om året samlade stora mängder personer från stora områden. Arkeologin tyder på att det redan på istiden samlades stora skaror vid speciella tillfällen för att festa och träffas och sedan spreds dessa traditioner ut i små grupper över större områden resten av året.

Religion har sannolikt varit en orsak till, eller effekt av, vissa stora möten. Även om de förmodligen från början varit ett tillfälle att träffas och religionen bara varit en bi-

Kulle i Cahokia.

sak kunde den utvecklas till att bli huvudsaken. Ett exempel är Cahokia i södra Nordamerika, där ett stort antal av människor konstruerade kullar finns. Vid träffarna har man gemensamt grävt upp lera och jord och omsorgsfullt konstruerat dessa kullar som en del av religionsutövandet och samtidigt festat. Ett stort antal människor kan uppenbarligen med gemensamma mödor uträtta storverk på kort tid. Cahokia var befolkat i flera århundraden och typiska fynd av skulpturer med mera spreds ända upp till nuvarande Ontario, Kanada. Först i slutet finner man spår av en elit och ett befäst mindre område, vilket dock bränts och förstörts – sedan var Cahokias tid över och området avfolkades.

De första städerna i Mesopotamien var också initialt till synes demokratiska. Det vill säga, man har inte funnit några säkra spår på någon härskarelit. "Heroiska" och krigiska grupper finner man tidigast utanför Mesopotamiens randområde, uppe i bergen varifrån jordbruksområdet genom handel försörjdes med metaller, timmer med mera. Som ett skydd mot räder från dylika grupper organiserade städerna ett försvar och utnämnde då en sannolikt från början tillfällig ledare – men slutresultatet kunde vara en kung eller motsvarande med makt även i fredstider. Ett effektivt sätt var uppenbarligen att ledargestalten – faraon, kejsaren, inkan eller liknande – helighetsförklarades och själv blev till en gud. Skatter, krigstjänstgöringar, pyramidbyggen och andra åligganden kunde då bli en form av religionsutövning och behovet av militärmakt för utkrävande av dem blev mindre. Jämför hur det var med oss på medeltiden: kungen var "av Guds nåde", det vill säga, tillsatt av Gud Fader själv, och måste därför lydas och aktas.

De stora imperierna genom världshistorien lämnade efter sig monumentala byggnadsverk och har därför av historiker betraktats som civilisationens höjdpunkter, medan tiderna emellan betecknats som "kaos" eller ganska ointressanta övergångstider. Ett bra exempel är det gamla Egypten med Gamla, Mellersta och Nya Rikena. I själva verket var det kanske under tiderna mellan rikena som de vanliga människorna hade sin bästa tid – de slapp slita och släpa för överheten och kunde sköta sig själva. Ju mindre enhet, desto mindre makt för eliten eftersom den måste ta mer hänsyn till befolkningens väl och ve. Även de stora imperierna var helt beroende av lokala ledare, som dels måste se till att centralmakten fick sin del, dels ofta ville

Cheopspyramiden och Sfinxen, 1858.

ha en stor del av kakan själva, och samtidigt inte kunde plåga dem som producerar rikedomarna för hårt eller lägga sig i deras dagliga liv – för det kunde leda till uppror eller protester, vilket ju skulle vara kontraproduktivt (och starkt ogillas av högsta ledningen).

För gemene man innebar alltså dessa imperier långt ifrån några fördelar. Inkariket har av några historiker betraktats som nästan socialistiskt – inkan anses vara den som såg till att jord och arbete fördelades efter behov. I själva verket var detta en helt lokal företeelse, de olika byarna hade i långa tider praktiserat egalitära principer innebärande att jord och förnödenheter gavs till de behövande, och detta fortsatte så gott det gick, trots imperiets ytterligare pålagor som enbart innebar en utsugning. På

samma sätt var till exempel bevattningsanläggningarna i det gamla Egypten och Mesopotamien en uppgift för den lokala befolkningen, som utmärkt väl kunde samarbeta och samordna dem utan order uppifrån.

Det är naturligtvis i princip omöjligt att från arkeologiska fynd tolka hur den tidens människor tänkte och tyckte. Huvudpoängen är dock helt klar: våra förfäder har i princip fungerat som vi och kunnat tänka, filosofera, pröva olika politiska lösningar på samhällsproblem och i många fall hållit hårt på sin frihet. Författarna menar att vi tidigare mer eller mindre undermedvetet har betraktat dem som primitiva och knappast kapabla att fundera över existentiella problem, men att detta inte är annat än fördomar. De visar på ett exempel, ett citat ur boken "Sapiens", där Yuval Harari skriver att våra förfäder sannolikt levde på olika sätt, "en del som bonoboer, andra mera som schimpanser". Om man inser att dessa människor är just människor precis som vi, skulle man istället skriva att några levde som hippies, andra mera som Hells Angels. Det är svårt att inte hålla med om detta.

Sammanfattningsvis: människorna har varit precis som vi åtminstone så långt vi kan se tillbaka, ungefär 10 000 år. Sannolikt sedan vår art uppkom för minst 200 000 år sedan. Demokrati, frihet, samarbete i stor skala utan härskande eliter liksom diktaturer, krig och förtryck har förekommit. Jordbrukets uppkomst var ingen "revolution" utan en gradvis evolution över tusentals år som kunde praktiseras i olika skala och överges eller tillämpas. Privat egendom har inget med jordbruk att göra, det kan finnas helt utan odlingar och tvärtom: man kan äga jord tillsammans och också odla den. De stora imperierna har inte va-

rit nödvändiga för bevattningar och dylikt utan bara varit till för eliternas bästa och innebar förtryck och utsugning av den övriga befolkningen.

De två författarna drar ibland lite för yviga slutsatser. Deras vänsterideologi har nog till viss del övergått i önsketänkande. Men de har ofta goda argument och jag tror att det är nyttigt att få nya aspekter på vår historia. Inte minst att man, till exempel, ifrågasätter att krig och privat egendom är en följd av att vi började odla vår mat och att alla samlar- och jägarsamhällen var egalitära. Historien är mycket mer spännande än så!

[Boken finns nu översatt till svenska som *Början på allt: En ny historia om mänskligheten*, red. anm.]

THE DAWN OF EVERYTHING

A NEW HISTORY OF HUMANITY

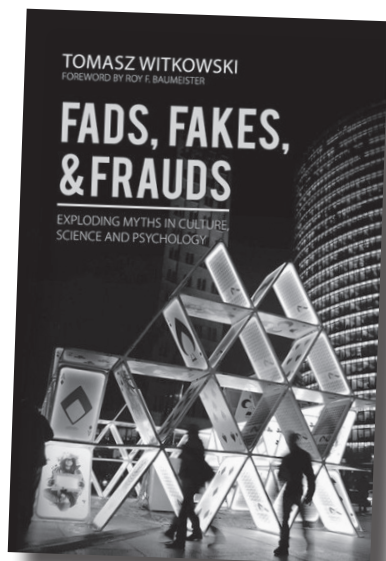
David Graeber & David Wengrow, 2021

Förlag: Penguin Books

Exploderande myter inom kultur, vetenskap och psykologi

Psykologen, kriminologen och psykoterapeuten **Teddy Winroth** har recenserat psykologen, skeptikern och vetenskapsskribenten Tomasz Witkowskis bok *Fads, Fakes and Frauds: Exploding Myths in Culture, Science and Psychology*.

THOMAS WITKOWSKI, professor i psykologi och bosatt i Polen, har nyligen utkommit med en intressant bok. Witkowski har en lång bakgrund av skepticism och har tidigare kritiskt granskat psykologiämnet och terapibranschen. Hans två tidigare böcker *Psychology Gone Wrong* och *Psychology Led Astray* riktade skarp och mycket välgrundad kritik mot psykologisamfundet. Jag håller inte alltid

med honom. Vissa av hans exempel tror jag är felaktiga, men Witkowski lyckas ändå med en fin balansgång att framföra häftig men högkvalitativ kritik. Som bekant brukar stark kritik ha en raljant och propagandistisk ton – inte så i Witkowskis fall. Just denna höga nivå gör att läsningen blir ännu mer intressant. Särskilt när jag ibland inte håller med.

Witkowskis bok är uppdelad i fem delar och varje del granskar ett problemområde med psykologi som ett vetenskapligt ämne och hur det praktiseras.

Den första delen handlar om hur psykologer lätt får en ”gururoll”, vilket inte bara är dumt och moraliskt fel utan kan vara direkt skadligt. Witkowski beskriver hur det sker

en farlig förväxling mellan vetenskapliga ”mål” och populärpsykologiska ”mål”. Han beskriver hur begreppet *självförverkligande* svävar i en märklig gråzon mellan att vara ett rent flumhippiebegrepp medan vissa kända psykologer som Karl Rogers har försökt använda det som ett stabilt vetenskapligt begrepp. I gururollen hamnar man sedan lätt i ett godtyckligt moraliserande kring ämnen som sex. Personligen väljer jag att kalla detta övertramp hos psykologer för ”Doktor Phil-sjukan”. Gränsen mellan självhjälp och riktig psykologi tenderar att bli smetig.

Den andra delen beskriver allvaret och riskerna med dålig vetenskapskultur inom psykologi. Här går han bland annat in på problematiska aspekter av forskning kring suicid och riktar skarp kritik kring hur dogmatiska förhållningssätt kring dödshjälp bland annat har försvårat suicidforskning. Området är komplicerat och det blir inte bättre av att en slags dubbelmoral genomsyrar frågan. Witkowski exemplifierar med incidenten i Ukraina den 23 februari 2022 då en grupp soldater vägrade kapitulera från ett totalt underläge och gick en säker död till mötes. Dessa soldater hyllades i stora delar av världen för heroism. Witkowski anser snarare att detta är hyckleri och att vi plötsligt glorifierar självmord.

Den tredje delen, och den intressantaste enligt mig, handlar om den auktoritetskultur som finns bland psykologer. Att människor inrättar sig i hierarkier och följer auktoriteter verkar vara ett allmänt mänskligt drag. Witkowski pekar på hur detta är synnerligen relevant även i psykologivärlden. Witkowski hävdar att den så kallade replikationskrisen som inträffade i psykologin är ett resultat av denna auktoritetskultur. Replikationskrisen är kort sagt

Hjärna: dissektion som visar hjärnans bas. Akvarell efter W.H. Lizars, cirka 1826. Från Wellcome Collection.

att flera forskare påtalade att mycket få psykologiska experiment har replikerats på senaste tid. Efter en del bråk sjösattes ett stort projekt att försöka replikera 100 utvalda färskas psykologiska experiment som ansågs vara banbry-

tande. Ungefär 60% av dessa kunde inte replikeras. Det är minst sagt genant för psykologiämnet.

Den fjärde djupdyker in i problemet hur gränsen mellan pop-psykologi och riktig psykologi i bästa fall är ludig, ibland så obetydlig att den är osynlig för psykologerna själva. Han exemplifierar med skandalerna kring *embodied cognition*. Embodied cognition är ett slags vagt samlingsbegrepp kring hur faktiska omständigheter i vår fysiologi, så som huruvida vi är kissnödiga eller inte skulle ha dramatiska effekter på hur vi tänker. Det finns här en uppsjö märkliga och ibland intressanta påståenden såsom att transplantation av fekalier (bajs) skulle lindra autismspektrumtillstånd. Något som ingen mindre än Malou von Sivers på TV4 rekommenderade i sitt program. Hon visade hur man kunde göra en bajscocktail i en vanlig mixer för att bota autism. Jag uppmanar er att se klippet på YouTube, det är makabert och sanslöst skrattretande. Liknande fall inträffar alltför ofta bland psykologer. Även om forskningen om "embodied cognition" är intressant och har potential, så har tyvärr många psykologer tagit ut segern i förskott, hävdar att revolutionen är här och paradigmskiftet redan har inträffat.

Femte delen är en fin sammanfattning av hur de fyra tidigare delarna skapar ett problematiskt klimat för en terapikultur där etiska problem växer i snabb takt, och hur ekonomiska perspektiv i branschen skapar osunda drivkrafter och en ovilja till genuin förbättring. Witkowski gör bland annat avstamp i en färsk större studie som granskade terapier. Den fastslog att endast 3% av studierna innehöll en godtagbar beskrivning av negativa effekter av psykoterapi. Då det länge varit en självklarhet i medicinsk

verksamhet att biverkningar måste dokumenteras, har detta till stor del undgått psykologer. En av de främsta orsakerna är att det inte verkar finnas ekonomiska motiv till det. Bland annat tar Witkowski upp hur det i läkemedelsforskning är obligatoriskt att forskare deklarerar sina jävsförhållanden och att kontrollerna av dessa jävsförhållanden kan vara mycket stränga. Så är inte fallet när det kommer till terapiforskning. Vill man ha ett bra svenskt exempel på hur utvärdering av terapi präglats av ett groteskt jäv behöver man bara titta på Quickskandalen. Witkowski påtalar också att ett antal studier visar att nästan hälften av alla som går i terapi avbryter i förtid, och det fattas data om vad som hänt med dessa avhoppare. Dessutom verkar det som att många länder ofta inte utkräver ansvar av sina terapeuter om det uppstår felbehandlingar. Witkowski hänvisar till några studier som konstaterar att i 80% av fallen då en före detta patient stämmer sin psykolog, vinner psykologen. Hela stycket är ett talande exempel till citatet av Upton Sinclair "it's very hard to make someone understand something, when his salary depends upon him not understanding".

Jag uppskattar boken som en hälsosam uppgörelse med vår egen kår. Jag har med egna ögon sett några av de skandaler och systemfel boken beskriver. Hade jag fått bestämma så hade minst en av Witkowskis böcker varit obligatorisk läsning på alla psykologprogram i Sverige. ✍️

FADS, FAKES AND FRAUDS

EXPLODING MYTHS IN CULTURE, SCIENCE AND PSYCHOLOGY

Tomasz Witkowski, 2022

Förlag: Universal Publishers

En utställares dagbok

2022 var Bokmässan tillbaka med full styrka efter ett par ovanliga år starkt präglade av pandemins sociala distansering. **Anna Wallman** rapporterar.

EFTER TVÅ ÅR av nödlösningar var nu Bokmässan tillbaka i full styrka. I april sådär behövde VoF Göteborg på allvar börja planera hur det hela skulle gå till. Visst, vi kör väl som vanligt tänkte vi, men vi har också varit vana vid att ha vår "mässgeneral" Karin Noomi Karlsson som lotsat oss framåt. Karin gick tyvärr bort i covid i början av pandemin och är mycket saknad också i icke-bokmässetider. Med inställningen att "klart vi klarar det här" och stöd från VoF riks så annonserade vi efter volontärer i mail och i sociala medier. Programansvarig Staffan Lückander drog samtidigt igång stora arbetet att hitta föredragshållare och personer som kunde hålla i ett seminarium på söndagen.

Gensvaret var över förväntan. Strax hade vi volontärer för alla dagar och fullt med intressanta föredragshållare. Dessutom hade vi fyllt på förrådet av t-shirts och fått löfte om att ha ett antal böcker till försäljning. Efter två år utan Bokmässan hade vi dessutom ett antal kartonger gamla *Folkvett* att sälja av. Vi var redo!

Onsdag 21 september var det stora byggdagen. Efter visst pusslande av kartonger från vårt förråd åkte två fulla bilar till mässan och vår monter byggdes upp i ett huj. I år hade vi redan från början en liten extramonter mitt emot, enkom för att hålla i föreläsningar. Dessa sändes dessutom ut i realtid i vår Youtubekanal. Bra fixat, Staffan!

Vid mässans öppnande på torsdagen så hade vi trollkonster med Per Johan Råsmark. Dessa återkom flera gånger under mässan. Jonathan Lindström pratade om sin nya bok *Sveriges långa historia* (fun fact: den väger precis

ett kilogram), Clas Svahn pratade om UFO:n och Sanna Vanno höll ett föredrag om menstruation. Jessica Norrbom och Maria Ahlzén från Frisk utan Flum (årets mottagare av Folkbildarpriset) höll i en livepodd om stamcellsplåster och håll. De monterarbetare och gäster som ville avslutade kvällen med quiz och middag inne i stan.

På fredagen pratade Paula Dahlberg om nättaktivism (hon driver kontot Vardagsrasismen på instagram), David Hedlund om sin faktabokserie för barn (de passar alldeles utmärkt för alla åldrar faktiskt), Billy Larsson om Freud och Lotten Kalenius om spelet Cranky Uncle. Lotten har översatt spelet till svenska och detta var smygpremiär. Det firades med "sektvarning" i montern. Alkoholfri sådan, på grund av mässans regler.

Lördagen öppnades 10:23 med homeopatisk champagne, tillredd av Anders Tryggvesson. Kanske kunde den bota bakfylla? Vi märkte dock inget av detta. Dan Katz pratade om problemet med ovetenskaplig psykologi, ett panelsamtal hölls om "Media och Estoniakatastrofen" och Åsa och Mårten Wikforss samtalade om demokrati med Per Johan Råsmark som moderator. Mässdagen avslutades med att riksordföranden Pontus Bäckman berättade om föreningens 40 år i samhällets tjänst. Vi har ju nämligen jubileum i år! De som kunde och ville åt middag ihop på Avenyn.

På söndagen kom Jonathan Lindström tillbaka och berättade i montern om Sveriges långa historia – den är ju lång så det kunde behövas. Peter Olausson pratade om kvacksalveri och Kent Werne om konspirationsteorier.

På eftermiddagen höll VoF i ett seminarium i ett av seminariesalarna. Åsa Wikforss, Kent Werne och Mattias Göransson diskuterade på temat "Konspirationsteorier – en fara för samhället". Moderator var Per Johan Råsmark. Detta seminarium filmades av Bokmässan, ni hittar filmen bland de andra från mässta på hemsidan och vår YouTube-kanal.

Klockan 17:00 (inte en minut tidigare) rev vi montern, packade ihop osålda varor och körde allt till förrådet. Här var det på gränsen med endast två bilar, men det löste sig med inspiration från Tetris. Vi var oerhört nöjda med att ha rekryterat femtio nya medlemmar, sålt massvis med t-shirts och böcker, sålt och delat ut gamla *Folkvett*, pratat med folk och gjort reklam för föreningen i fyra dagar. Hur många av mässans 82 156 besökare som faktiskt besökte just vår monter och/eller vårt seminarium vet vi inte, men vi utgår ifrån att det var majoriteten. Det var dessutom kul att kunna representera VoF från så många delar av Sverige i vår monter! Skeptiker från Stockholm, Uppsala, Varberg och Lund stod sida vid sida med skeptiker från Örgryte, Mölndal och Majorna.

Nu tar vi "semässter" i ett par månader innan det är dags att börja tänka på 2023 års mässa. Vi har redan lagt in förfrågan om att ha samma monter som i år. Nu är frågan om det kan bli lika bra som i år eller till och med bättre? Klart det kan. Det är vi knappt ens skeptiska till. 🐦

Tips

VoF:s YouTube-kanal: <https://www.youtube.com/user/VoFTV>
Spelet Cranky Uncle på svenska: <https://app.crankyuncle.info/language>

En nostalgisk återblick på Folkvett

Folkvettsredaktionens senaste tillskott, **Maria Wold-Troell**, har förkovrat sig i nästan fyra decenniers utgivning av denna tidskrift och har några reflektioner att dela med sig av.

NÄR JAG BLEV MEDLEM i VoF för några år sedan och fick *Folkvett* i brevlådan blev jag förtjust i det lilla behändiga formatet A6. Precis lagom att stoppa i handväskan och med ett innehåll som behandlade alla möjliga ämnen vilket alltid var intressant.

Folkvetten, det enda övernaturliga väsen som intar en skeptisk hållning, brukade dyka upp i tidiga års Folkvett. Här i 1990:2. Tecknad av Gunnar Kaj.

Nu är jag ny i redaktionen och beslöt mig för att lära mig mer om vår förening. På webben VoF.se ligger ett 40-årigt arkiv där allt innehåll i Folkvett finns att läsa. De första årens tidningar visas som skannade sidor – numera är varje nummer uppdelat i kapitel. En rikedom av artiklar. I mitt övermod tänkte jag försöka utläsa trender. Snart drunknade jag i artiklar av alla möjliga slag: lärorika, upprörande, skrattretande.

Ett fenomen som tycks evigt är **homeopatiska mediciner**, men det visar sig i "Homeopatin – en pseudomedicin

fyller jämnt” i nummer 1991:2 av med dr Hans Isaksson att homeopatisk medicin uppfanns för 231 år sedan. På den tiden visste man ju inte så mycket om kroppens kemi, men man kan förundra sig över att homeopatiska mediciner fortfarande har en marknad. Lönsamt måste det vara för producenten.

Freud återkommer också genom åren. VoF:s skepsis mot hans teser verkar inte ha smittat av sig i någon högre grad till samhället. Fortfarande anses han vara banbrytande, en person som upptäckt det undermedvetna. Men psykodynamisk terapi har nästan konkurrerats ut av kognitiv beteendeterapi (KBT) som behandlingsform, tack och lov.

Personlighetstester är populärt och används dessvärre för att bedöma lämpligheten hos sökande till tjänster. Jag har själv utsatts många gånger under mitt yrkesliv och tyckte att de hade samma träffsäkerhet som horoskop. Båda fenomenen seglar i ständig medvind. Svenska HR-avdelningar rekryterar väl inte efter zodiaken, men tid och pengar slösas bort på meningslösa tester, och jag är säker på att det vore mycket bättre att bara titta på referenser, kompetens och erfarenhet.

Då och då publiceras temanummer, till exempel om Strindberg, Freud, antroposofi, astrologi, UFO:n och **slagrutor**. *Lavin*, nummer 1988:3, ägnas åt en sorts slagruta, ”sökavinkel”, som i Norge använts för att leta rätt på offer som begravts av laviner. Trots sin fullkomliga ineffektivitet användes den av både den norska fjällräddningen och militären och först efter en lång kamp togs den ur bruk. Man häpnar...

Antisemitism och raslära borde också vara uttraderade från vårt samhälle. I 1990:2 skriver ingen mindre än Stieg

*Teckning av Niels Hovmöller
från nummer 2001:4.*

Larsson en lång mycket faktsäckad artikel om antisemitismen i modern tid. Den är, tråkigt nog, ännu mer aktuell i dag. Läs den!

Dan Larhammar skriver i nummer 1996:1 artikeln "Darwins 'Om arternas uppkomst' – grunden för vår insikt om oss själva" en redogörelse för utvecklingslära och hur den togs emot och fortfarande inte accepteras i vida kretsar. Ett exempel är vår 2:a vice talman som inte hemlighåller att hon är kreationist.

Antroposoferna och Waldorfskolan skärskådas med all rätt. Denna sektliknande rörelse lyder fortfarande Steiners läror, som framstår som mycket bisarra för utomstående. Man kan grota ner sig i deras raslära i nummer 2004:3, där Sven Ove Hansson redovisar hur Steiner såg på människans utveckling. Dessa teorier är mycket avvikande från skolans läroplaner.

Vad är mest alarmerande i våra dagars kunskapssyn? Synen på vetenskap som en av många likvärdiga metoder. Nummer 2022:2 tillägnas kunskapsrelativism. Sven Ove Hansson visar hur samhällsvetenskaperna under de senare

decennierna börjat ifrågasätta vetenskapligt bevisade fakta om exempelvis vacciner, AIDS, klimatförändringar och kalla dem för sociala konstruktioner. Föreningen Vetenskap och Folkbildning måste oförtrutet fortsätta sitt arbete med folkupplysning! Och du som inte gjort det förut: läs i vårt Folkvettsarkiv och låt dig allmänbildas! ✍

Antroposofi i Folkvett

Med anledning av Skolinspektionens rapport om granskningen av landets waldorfskolor har **Lotten Kalenius** sammanställt en historik över Folkvettartiklar relaterade till pedagogiken.

I DETTA NUMMER av *Folkvett* har vi lagt lite extra fokus på att finna intressanta godbitar ur arkivet. Något som blev väldigt uppenbart efter en genomgång av skriftens historia är att föreningens kamp för att bevaka och granska antroposofin har varit en lång sådan; ett trettioital artiklar har publicerats i *Folkvett* under tre och ett halvt decennium.

Av den anledningen har tre Ur arkivet-artiklar valts ut för att fräscha upp minnet kring tre aspekter av antroposofin: raslära, biodynamisk odling och waldorfskolor. Först ut är den äldsta artikeln i ämnet jag kunnat finna i arkivet,

från anno 1988. Samma år som undertecknad föddes, för övrigt.

Nedan har jag listat Folkvettartiklar om antroposofi, samtliga fritt tillgängliga på vår hemsida: <https://www.vof.se/folkvett/arkiv/>

Anonym ledartext. "Waldorfdemokrati' räcker inte". Folkvett 1994:1, *Tefat och nynazism*.

Anonym ledartext. "Waldorf på universitetet?". Folkvett 2008:3, *Parapsykologi i backspegl*.

Appelgren, Leif. "Antroposofirörelsens ekonomi". Folkvett 2014:1, *Lönsam pseudovetenskap*.

Blomqvist, Håkan. "Gnosis och asketism – några kommentarer till antroposofins människosyn". Folkvett 1990:1, *Titta inte i stjärnorna efter chefen!*

Hallgren, Josefin. "Waldorfskolor och lagändring". Folkvett 2012:2, *Andra regler för Waldorfskolor*.

Hamberg, Alicia. "Frände eller fiende – antroposofin under fascismen". Folkvett 2015:1-2, *Parapsykologins dystra historia*. Re-

- cension av *Between Occultism and Fascism: Anthroposophy and the Politics of Race and Nation* (2010) av Peter Staudenmaier.
- Hamberg, Alicia. "Missvisande reklamskrift för Waldorf". Folkvett 2013:4, Parapsykologisk kapprustning. Recension av *Waldorfpedagogik* (2013) av Christine och Örjan Liebendörfer.
- Hansson, Sven Ove. "Antroposoferna och klimatvetenskapen". Folkvett 2022:2, *Konspirationsteorier, SLAPP-suits och svarta hål*.
- Hansson, Sven Ove. "Antroposofins kunskapssyn". Folkvett 1989:3-4, *Biodynamiskt jordbruk*.
- Hansson, Sven Ove. "Antroposofins raslära". Folkvett 1988:4, *Vi granskar antroposofin*.
- Hansson, Sven Ove. "Antroposofisk medicin". Folkvett 1989:2, *Antroposofisk medicin*.
- Hansson, Sven Ove. "Antroposofisk medicin – en granskning". Folkvett 2002:2, *Antroposofisk medicin*.
- Hansson, Sven Ove. "Antroposofisk uppbyggelse". Folkvett 1991:3-4, *Cirkelbevis?*
- Hansson, Sven Ove. "De svenska antroposoferna och 'negerproblemet'". Folkvett 1992:1, *Vad är New Age?*
- Hansson, Sven Ove. "Ekologisk eller biodynamisk odling?". Folkvett 2020:2, *Fem fingrar är fler än fyra färger*.
- Hansson, Sven Ove. "Kritisk litteratur om antroposofi". Folkvett 1991:2, *En pseudomedicin fyller jämnt*.
- Hansson, Sven Ove. "Varför odlade SS biodynamiskt i Auschwitz?". Folkvett, 2019:1, *Kannstöperiets oädla konst*.
- Hansson, Sven Ove. "Varning för Waldorfskolor". Folkvett 1993:2, *Historiska myter*.
- Hansson, Sven Ove. "Waldorfskola fick underkänt". Folkvett 1994:1, *Tefat och nynazism*.
- Hansson, Sven Ove. "Waldorfskolorna och evolutionen". Folkvett 2014:2, *Sorgligt 100-årsminne*.
- Hedenäs, Lars. "Biodynamisk forskning". Folkvett 1991:1, *Västgötaskolan*.
- Hedenäs, Lars. "Biodynamiskt jordbruk". Folkvett 1989:3-4, *Biodynamiskt jordbruk*.

- Hovmöller, Niels. "Recension: Jag trodde på Waldorfskolan (Gösta Wilson)". Folkvett 1990:2, *James Randi har besökt Stockholm*.
- Isaksson, Hans. "Aningslös gratisreklam för antroposofin". Folkvett 2004:4, *Lätt att bli lurad*.
- Isaksson, Hans. "Antroposofins människosyn". Folkvett 1988:4, *Vi granskar antroposofin*.
- Schytt, Anna. "Antroposofin i Sverige". Folkvett 1990:3-4, *Strindberg som naturforskare*.
- Schytt, Anna och Sven Ove Hansson. "Den framgångsrika antroposofin". Folkvett 1992:2, *Den flygande holländaren – en vandringsmyt?*
- Scott, Agnes. "Överlevde jag Waldorf?". Folkvett 2015:1-2, *Parapsykologins dystra historia*. Intervju av Joacim Jonsson.
- Staudenmeier, Peder. "Antroposofi och ekofascism". Folkvett 2001:2, *Antroposofi och ekofascism*.

Antroposofins raslära

Denna artikel av **Sven Ove Hansson** publicerades ursprungligen i Folkvett 1988:4. Den återpubliceras med vissa justeringar då språkbruket ändrat sig under de 34 år som förlöpt sedan artikeln författades. Originalartikeln finns som PDF i Folkvettarkivet på Vetenskap och Folkbildnings hemsida.

ANTROPOSOFIN INNEFATTAR en esoterisk lära, det vill säga fördolda sanningar som de invigda kan få tillgång till. Sådan kunskap sägs finnas främst i Rudolf Steiners skrifter.

Antroposofins esoteriska läror handlar om andeväsen och om den materiella världens dolda andliga egenskaper. Rudolf Steiners utsagor om sådana ting ifrågasätts i praktiken aldrig inom antroposofin.

Den främsta kunskapskällan om den esoteriska antroposofin är Steiners så kallade föredragscykler, en mäktig samling texter som handlar om de mest skiftande ämnen. Antroposoferna anser inte att oförberedda människor kan förstå dessa skrifter. De gör därför inga ansträngningar att sprida dem. Tidigare hölls många av dessa texter också strängt hemliga.

Jag har emellertid tagit mig före att studera Steiners föredragscykler och andra Steiner- skrifter. Den första rapporten till Folkvetts läsare ska handla om Steiners raslära.

Varför är afrikaner svarta?

Rudolf Steiner återkom gång på gång till frågan om de olika människorasernas uppkomst och egenskaper. Detta är inget bitema i hans skrifter, utan en viktig del av hans stora historieskrivning om mänsklighetens utveckling och skickelse.

De fysiska kännetecknen på att tillhöra en viss "ras" förmedlas som bekant genom arv. Men enligt Steiner (som inte trodde på den biologiska utvecklingsläran) var det först under senare tid som raskännetecknen blivit ärftliga. Hans andevetenskap hade nämligen visat att "i det förgångna frambringades raskännetecknen av den plats där människor föddes".

Han gav också ganska detaljerade besked om hur raskännetecknen hade uppkommit. I afrikanens fall härstamade de från krafter som utgick från "en punkt som ligger i Afrikas inre. Från denna punkt verkar så att säga alla de krafter utstrålade från jorden, som särskilt ingriper på människan under hennes första barndomstid". Denna punkt påverkar därigenom "de människor som genom

Kilimanjaro.

hela sitt liv är helt beroende av dessa krafter, så att denna punkt fortvarigt präglar dem med de första barndomskännetecknen. Detta är ungefärligen en karaktäristik av alla de människor – vad gäller deras raskaraktär – som så att säga får de bestämmande krafterna ur marken vid denna punkt. Det som vi kallar den svarta rasen är väsentligen betingat av dessa egenskaper”. Svarta människor var alltså, enligt Steiner, barnsliga.

I ett annat sammanhang beskrev han de svarta som ”de sista resterna av den människogrupp hos vilka närings-systemet är förhärdat”, och i ytterligare ett sammanhang skrev han:

”Men de människor som alltför svagt utvecklat sitt jag-väsen, som var alltför utsatta för solens inverkan, de var som växter:

de avsatte under sin hud alltför mycket kolartade beståndsdelar – och blev svarta. Därför är negrarna svarta.”

De asiatiska folken

De ”gulhyade” människorna i Asien är enligt Steiner betingade av en punkt på jordytan som förser dem med ”människans senare ungdomskännetecken”. Dessa människor är, menade han, försedda med en alltför inåtvänd folkkaraktär:

”Se på dessa färger, med början hos negern och fram till den gula befolkning som står att finna i Asien. Därav har ni där kroppar, som återigen är fodral till de mest olika själar, med början i den helt passiva negersjälen, som är fullständigt hängiven omgivningen, den yttre physis, till den passiva själens andra nivå i Asiens olika delar.”

Steiner tvekade inte heller att döma ut olika enskilda asiatiska folkslag. Hunnerna beskrev han till exempel som ”de sista resterna av gamla atlantiska folk. De står i djup dekadans, som yttrar sig i en förruttnelse av deras astral- och eterkroppar”. Vidare fanns det ”sådana människor, som därigenom är degenererade, att nervsystemet förhärdades på alltför tidigt stadium och inte förblev mjukt tillräckligt länge – de sista resterna av dem är den malayiska rasen”. Ett annat slags förhärdning gav upphov till de mongoliska ”lägre folkklasserna”.

De utdöende indianerna

Men den människoras som fick minst nåd i Steiners ögon var indianerna. Även dessa var förknippade med en särskild ålder i människolivet, närmare bestämt med ”de kraf-

Yosemite nationalpark.

ter som har mycket att göra med människans utdöende”. Han beskrev dem som ”en degenererad människoras” och detta var också skälet till att de hade dukat under i så stor utsträckning:

”Det är inte på grund av européernas nycker som den indianska befolkningen har dött ut, utan på grund av att den indianska befolkningen måste förvärva de krafter som ledde till att den dog ut.”

Medan Afrikas svarta led av abnormt svag jagkänsla, hade indianerna det motsatta problemet. Detta var också orsaken till deras hudfärg.

”Och de har utvecklat detta Jag så starkt att det gått ända in i deras hudfärg: de blev kopparröda. De har utvecklats till dekadens.”

Den vita rasen

Den ras som Steiner beskrev i de mest uppskattande ordalagen var – föga överraskande – den vita. I en uppräkningslista av olika raser berättade han hur de var drabbade av "förhärdning" av olika organ. Uppräkningslistan avslutades med de människor som "inte förblev vid någon förhärdningsform överhuvudtaget." De återfanns i "de trakter som bildas av dagens Europa och Asien."

I ett annat sammanhang angav han att "de mognaste kännetecknen fördes människorna med av den motsvarande punkten i det europeiska området. Det är helt enkelt en lagbundenhet."

När utomeuropeiska folk visade sig framgångsrika förklarade Steiner detta med att de lärt sig av européer.

"Man hänvisar idag ofta till att japanerna genomgår en betydelsefull utveckling utifrån sina karaktärsegenskaper – det är en illusion. Det är ingen utveckling som de genomför utifrån sina egenskaper. När de i det senaste kriget segrade med de av de europeiska folken uppfunna krigsfartygen och kanonerna, så har de betjänat sig av en främmande kultur. Det är ingen vidareutveckling när ett folk har antagit sådant som sprungit ut ur ett främmande folks väsen, utan för detta måste det utveckla sig ur sitt eget väsen. Det är detta det gäller!"

Steiner predikade en själavandringslära. Enligt denna kunde en och samma själ anta olika raser i olika inkarnationer. Vilken ras det blev berodde på dess beteende i det närmast föregående livet.

"En själ kan vara inkarnerad i en ras som förfaller, men om denna själ inte själv gör sig ond, behöver den inte åter inkar-

Schwarzwald.

neras i en nedåtsjunkande ras, den inkarneras åter i en uppåtsigande ras.”

Det gäller med andra ord att vara en god människa. Annars kan man bli svart eller japan i nästa liv!

Raslära i svensk antroposofi

Allt detta skulle enbart ha varit kulturhistoria om de nutida antroposoferna klart hade tagit avstånd från Steiners raslära. Men så är inte fallet. Tvärtom återspeglas den i skrifter och uttalanden från även svensk antroposofi av idag.

År 1979 gav föreningen för antroposofisk läkekonst (FALK) ut en skrift med titeln ”Några riktlinjer för spädbarn- och småbarnskosten.” Där beskrivs de olika människors serna på ett sätt som starkt anknyter till Steiners idéer. Indianerna beskrivs som ”en typiskt melankolisk ras, präglad

av planeten Saturnus”. Om svarta människor heter det:

”De afrikanska folkstammarna är till sitt temperament övervägande sangviniska. Afrikanen rör sig gärna och tar livlig del i allt som händer och sker.”

Vidare:

”I motsats till indianerna har negrerna i USA klarat den vite mannens civilisation och anpassat sig till den.”

Även de asiatiska folken beskrivs i full enlighet med Steiners lära:

”Den östliga kulturen är på visst sätt flegmatisk. Den har sköna dygder i likhet med det kontemplativa betraktandet med sin stegring i meditationen, men den saknar den aktivitet, som fordras för att kunna utveckla det västliga medvetandet.”

Om de nordiska folkslagen fick man veta att det ”bodde en oerhörd dådkraft i Nordens unga folk”.

I en artikel i den antroposofiska tidskriften Falk-bladet år 1981 heter det att ”österns människa” är ”imåtvänd, jordfjärran och lätt i lemmarna. Huden är porslinsartad, nästan genomskinlig, och blicken talar om uthållighet, tålmod och ett rofyllt inre liv.”

I en skrift utgiven av FALK år 1985 heter det:

”De österländska folken, särskilt de indiska, går mycket långsamt igenom medvetenhetsutvecklingen. I Grekland grundades en helt ny form av tänkande som har utbredd sig i västerlandet, men i den gamla östern, också i Kina, har denna utveckling för långa tider stannat upp.”

I en skrift av en antroposof med det svenskklingande namnet Kerstin Olsson, från år 1985, heter det:

”Risiet understödjer det flegmatiska temperamentet och en inåtvänd, kontemplativ livshållning. Till utbildandet av det västliga medvetandet förmedlar inte risiet samma underlag som våra egna sädesslag gör.”

Rasism?

Är då detta rasism? Med rasism brukar man i regel mena uppfattningen att människor av olika ”ras” ska behandlas olika. Detta verkar inte att vara antroposofernas uppfattning. Antroposofen Mats Wilzén har i en tidningsartikel framhållit att antroposoferna visserligen anser att människoraserna har olika egenskaper, men att det inte därav följer att de skulle ha olika värde:

”Vi kan intressera oss för det italienska folkkynnet likaväl som för det svenska. Värderingar nedlåter vi oss fortfarande inte till. Rasist är inte den som är uppmärksam på mänskliga olikheter, det rasistiska ligger i att värdera den ena rasen mot den andra,”

Men detta hindrar inte att antroposofernas skildring av de olika rasernas egenskaper stämmer förbluffande väl överens med de

gängse uppfattningarna i vit rasism. Det borde kunna stämma till eftertanke.

Antroposoferna håller på att skaffa sig en alltmer etablerad ställning i sam-

Detta hindrar inte att antroposofernas skildring av de olika rasernas egenskaper stämmer väl överens med uppfattningarna i vit rasism.

hället. I takt med att de lyckas med detta ökar risken att deras raslära kan användas som något slags legitimering för att man visst kan få tycka att raserna har olika psykiska egenskaper. Därför är denna fråga allvarlig, trots att antroposoferna veterligen inte är skyldiga till någon rasförföljelse.

Det bästa vore om antroposoferna kunde förmås att överge denna del av sin lära. Men mitt studium av Steiners skrifter har gjort mig pessimistisk på den punkten. Så mycket av den övriga antroposofin är sammanvävt med rasläran, att det i så fall måste bli en ganska omfattande lärorevision. Och en sådan vore, verkar det, främmande för antroposofins natur. ✍

Noter

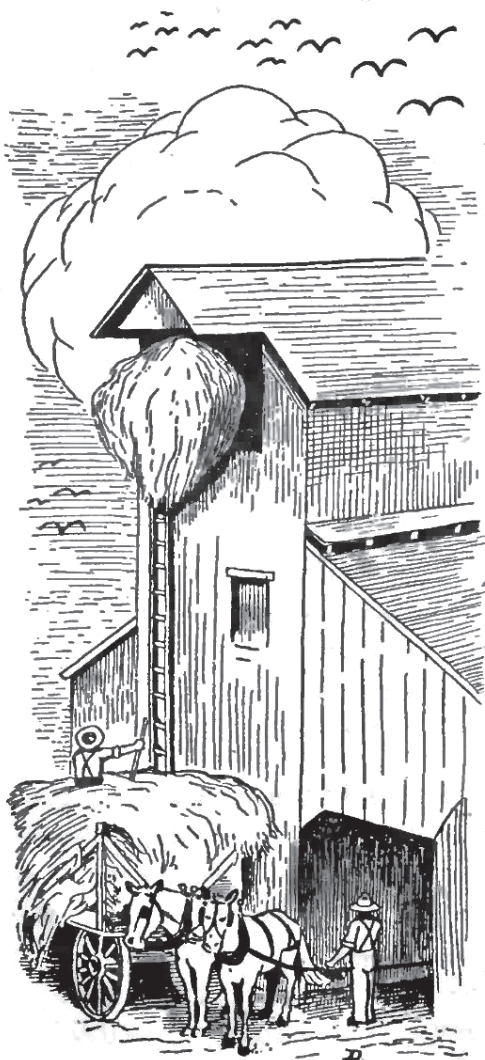
1. Steiner, Rudolf. Die Mission einzelner Volksseelen (1910), s 4:6.
2. D:o, s 4:8.
3. D:o, s 4:8.
4. Steiner, Rudolf. Welt, Erde und Mensch (1908), s 6:16.
5. Steiner, Rudolf. Geisteswissenschaftliche Menschenkunde (1908-1909), s 5:9.
6. Die Mission. ..., s 4-8.
7. Geisteswissenschaftliche. ..., s 5:10-11.
8. R Steiner, Die Theosophie des Rosenkreuzers, 1907, s 37.
9. Welt, Erde. ..., s 6:16.
10. R Steiner, Vor dem Tore der Theosophie, 1906, s 37. Samt: Welt, Erde. ..., s 6:16.
11. Die Mission. ...,s 4:9.
12. Welt, Erde. ...,s 6:16.
13. Die Mission. ...,s 4:9.
14. Geisteswissenschaftliche..., s 5:14. Se även s 5:9.
15. Welt, Erde..., s 6:17.

16. Die Mission...,s 4:9.
17. Welt, Erde....", s 10:13-14.
18. R Steiner, Vor dem Tore der Theosophie, 1906, s 42.
- 19.-22. FALK, "Några riktlinjer för späd- och små- barnskosten", 1979.
23. FALK nr 3, 1981, 39.
24. Uno Renzenbrink, "Näringens andliga bakgrund -de sju sädesslagen", FALK 1985, s11.
25. Kerstin Olsson, "Barnets näring under de första åren", FALK 1985.
26. Folkbladet Östgöten, 3 juni 1985.

Biodynamiskt jordbruk

1989 skrev **Lars Hedenäs**, idag docent och förste intendent på Naturhistoriska riksmuseet, i Folkvett om det antroposofiska biodynamiska jordbruket. Med några smärre justeringar, samt ett torrt konstaterande från författaren om att dessa mystiska idéer kvarstår efter dryga tre decennier, återpublicerar vi artikeln här. Originalartikeln finns som PDF i Folkvettarkivet på Vetenskap och Folkbildnings hemsida.

UNDER SENARE ÅR har efterfrågan på livsmedel från alternativa jordbruk ökat kraftigt. Med alternativa jordbruk menar jag här de som inte använder konstgödsel och så kallade kemiska bekämpningsmedel (även såplösning och nässelvatten är "kemiska", men alla förstår väl vad som

menas). Man kan förstås använda andra kriterier på alternativa jordbruk, som att man försöker driva verksamheten i harmoni med naturen, men sådana definitioner blir ofta alltför luddiga för att vara användbara.

Själv tycker jag att det ökade intresset för mat med så lite gifter och andra tillsatser som möjligt är en i stora delar sund reaktion mot en alltför långt driven industrialisering inom delar av det konventionella jordbruket.

De flesta alternativa jordbruksformer bygger väsentligen på samma vetenskapliga grund som det konventionella jordbruket, men de bakomliggande värderingarna och prioriteringarna när det gäller ekonomiskt utbyte, kvalitet, kvantitet och miljöpåverkan är olika.

En form av alternativt jordbruk, det biodynamiska jordbruket, avviker emellertid radikalt från de övriga. Inom detta förekommer många metoder och idéer, som man som biolog ställer sig ganska frågande inför.

I denna artikel ska jag försöka ge en översikt över hur det biodynamiska jordbruket fungerar, och speciellt ta upp de punkter där det biodynamiska jordbruket skiljer sig från andra typer av alternativjordbruk.

I en senare artikel hoppas jag kunna ta upp en del av den forskning som bedrivits kring de biodynamiska metodernas effekter.

Bakgrund

Den biodynamiska odlingens metoder bygger på den antroposofiska världsåskådningen, som till stor del utformades av österrikaren Rudolf Steiner i början av 1900-talet. Grunden för den biodynamiska odlingen och forskningen finns i boken *En lantbrukskurs* (svensk översättning 1966),

som består av en serie föredrag som Steiner höll för en skara lantbrukare under en kurs 1924.

Areal och organisationer

Den yrkesmässigt biodynamiskt odlade arealen var 1979 c:a 1300 ha (0,04 % av åkerarealen), fördelade på 125 jordbruk av olika slag. Sedan dess har arealen ökat, men utgör alltså inte någon särskilt stor andel av den totala jordbruksarealen. Förutom den yrkesmässiga odlingen finns en hel del odlingar av husbehovskaraktär.

Den biodynamiska rörelsen i Sverige kan sägas företräddas av fem organisationer.

Först har vi **Svenska Biodynamiska föreningen**, en förening vars program bland annat innehåller följande mål:

1. Att bevara och öka jordens produktionsförmåga
2. Att öka kulturväxternas motståndskraft mot sjukdomar och skadedjur

3. Att producera livsmedel och foder av högt näringsvärde

Dessa allmänna mål kan förstås också andra jordbruksformer (även konventionella) ställa upp på. Vidare har föreningen konsulenter för biodynamisk odling, samt försäljning av litteratur och biodynamiska preparat (se nedan). Den ordnar kurser och ger ut *Biodynamisk tidskrift*, där man kan hitta allt från praktiska odlingsråd till metafysisk spekulat. Föreningens kontor ligger i Järna söder om Stockholm.

Svenska Demeterförbundet är en kontrollorganisation som garanterar att det som säljs som biodynamiskt har odlats på biodynamiskt sätt.

Stiftelsen för biodynamiska produkter i Järna är grossist och distributör för biodynamiska produkter.

Saltå kvarn i Järna maler biodynamiskt odlad säd och bakar biodynamiskt bröd.

Nordisk forskningsring i Järna bedriver forskning om de biodynamiska metodernas effektivitet. [De verkar idag föra en mycket passiv tillvaro utan synlig verksamhet, red. anm.]

Förutom dessa verksamheter ska det också nämnas att **Rudolf Steiner-seminariet** i Järna (en folkhögskola för antroposofiska studier) har en flerårig utbildningslinje för biodynamiska jordbrukare.

De biodynamiska metoderna

Som nämnts använder det biodynamiska jordbruket sig i stora delar av samma metoder som andra alternativa jordbruk. Man försöker få gården att fungera i stort sett oberoende av tillförsel av ämnet utifrån, man använder sig

av naturgödsel, anpassar växtföljderna för att utnyttja när-salterna effektivt och för att undvika skadedjursangrepp, använder inte kemiska bekämpningsmedel etc. Det som utmärker den biodynamiska odlingen framför andra alternativjordbruk är att man tar hänsyn till olika andliga och kosmiska företeelser som man påstår påverkar växter och djur, inklusive människan. Nedan ska jag ta upp de viktigaste av de specifikt "biodynamiska elementen" inom det biodynamiska jordbruket.

Såkalendern

De biodynamiska jordbrukarna menar att kosmiska krafter påverkar grödan på olika sätt. Speciellt gäller det skördens kvalitet, men också kvantiteten kan påverkas. Med utgångspunkt från månens ställning i djurkretsen har Mana Thun i Tyskland utarbetat en såkalender där man kan se när man ska så, bearbeta och skörda olika grödor.

Kalenderns tidsangivelser är mycket exakta. Så kan det exempelvis en viss dag vara tid att så (rensa ogräs, skörda) rotgrönsaker före klockan 14.00 och bladgrönsaker därefter. Det skiljer sig alltså beroende på vilken del av växten man använder som föda.

Man kan också få reda på när risken för åskväder, jordbävningar med mera är som störst. Inte så dumt, men detta gäller förstås med den reservationen att kalendern är utarbetad under tyska förhållanden...

För en utomstående verkar såkalendern snarast vara astrologi tillämpad på växter. Varför himlakropparna skulle påverka växterna så fundamentalt som biodynamikerna menar är lika svårt att förstå som att de skulle påverka oss i den grad som astrologerna menar är fallet. Att stjärnorna påverkar oss har man ju inte heller lyckats påvisa på ett vetenskapligt hållbart sätt.

De biodynamiska preparaten

Bland annat för att förstärka effekten av de kosmiska krafterna, för att hjälpa grödan att tillgodogöra sig ljuset och för att ge växterna bättre motståndskraft mot skadegörare använder man sig av de biodynamiska preparaten. Dessa är **humuspreparatet** och **kiselpreparatet**, vilka sprutas över fälten, och de sex **kompostpreparaten**.

Humuspreparatet (preparat nr 500) framställs av kögödsel som fått förmultna i kohorn nedgrävda i jord under vintern, medan kiselpreparatet (nr 501) består av finmalen kvarts som legat nedgrävd i kohorn under sommaren. Kohorn anses av någon anledning vara speciellt bra på att ansamla de kosmiska krafter som man är intresserad av att ta vara på i preparaten.

När de färdiga preparaten ska användas rör man ut dem i vatten. Utrörningen anses "väcka" de ansamlade krafterna från vila till aktiv form, och samtidigt anser man att kraften överförs till vattnet. Det är alltså viktigt hur man rör ut preparaten för att dessa processer ska ske så effektivt som möjligt.

Av humuspreparatet tar man 100 g preparat per 30-40 l vatten per hektar, av kiselpreparatet 2 g till samma mängd vatten och yta. Utrörningen ska ske i kärl av trä eller stengods (metaller anses försvaga krafterna) och bör pågå under en timme. Man ska röra kraftigt och byta rörelseriktning en eller två gånger per minut.

De utrörda preparaten sprutas sedan ut över odlingsmarkerna som ett fint duggregn (humuspreparatet) eller i dimform (kiselpreparatet).

Humuspreparatet används i samband med gödsling och sådd och ska spridas ut under eftermiddagen eller

kvällen, medan kiselpreparatet används till den unga, växande grödan och sprutas ut under förmiddagen. Båda preparaten sägs verka på växterna som ljusare och torrare väder och ska göra att växterna lägger en större andel av sin tillväxt till det område som ska bli "frukt", vare sig det är rotfrukt eller säd.

Man kan ju inte låta bli att undra varför dessa preparat alltid gör att det är just den del människan är intresserad av som utvecklas i (för oss) positiv riktning.

De så kallade kompostpreparaten framställs av olika växtdelar som vanligen får genomgå någon form av behandling för att ansamla "krafter".

Nr 502 tillverkas av blommor av rölleka som läggs i en urinblåsa av hjort vilken förvaras ovan jord på sommaren, i jord på vintern.

Nr 503 består av kamomillblommor som legat i en djurtarm i jorden under vintern.

Nr 504 är brännässla (hel blommande planta, utom roten) som legat nedgrävd i jorden under ett år.

Nr 505 tillverkas av sönderhackad ekbark som läggs i huvudskålen av något husdjur och förvaras i jord under vintern.

Nr 506 består av maskrosblommor som legat nedgrävda inuti bukhinnan från något nötkreatur under vintern.

Slutligen består nr 507 av blomsaft från vänderot.

Dessa sex preparat används alltid tillsammans. Man tar 2 cm³ av vardera till 5 m³ kompost.

Preparaten anses underlätta olika processer, dels i nedbrytningen av kompostmaterialet, dels i jorden som kompostmaterialet sprids på. Dessutom påstås de kunna förbättra kvävetillståndet i kompost och jord genom

“grundämnesomvandling”, där till exempel kalium och kalcium under inflytande av väte omvandlas till kväve. Det på så sätt bildade kvävet anses speciellt värdefullt.

De biodynamiska preparaten anses främst verka genom de krafter de besitter (inte genom sin substans) och ska speciellt förbättra produkternas kvalitet. Som en sammanfattning kan man alltså säga att de biodynamiska preparaten är ett slags homeopatiska medel.

Dessutom tros kompostpreparaten besitta egenskaper som väl närmast kan beskrivas som alkemiska.

Det biodynamiska växtskyddet

Inom det biodynamiska jordbruket använder man sig dels av sådana växtskyddsåtgärder som används även inom andra alternativa jordbrukstyper (delvis även i konventionella jordbruk), dels av specifikt biodynamiska åtgärder. Till de förra hör användandet av lämpliga växtföljder och resistent sorter, men även till exempel besprutning med näselvatten som ju har en viss effekt mot skadedjur. Bland de biodynamiska metoderna ska dels nämnas en mer allmän åtgärd, dels ett antal mer specifika.

Om jorden innehåller alltför mycket vatten anses extrakt av åkerfräken

vara bra för växterna. Extraktet påstås hindra att vattnet i jorden tar upp så stark “månverkan” att växterna förlorar förbindelsen med kosmos. Skulle denna kon-

Dessutom tros kompostpreparaten besitta egenskaper som väl närmast kan beskrivas som alkemiska.

takt brytas påverkas växten enbart av jordens krafter, vilket sägs öka risken för angrepp av bakterier och svampar. Jag erkänner villigt att jag inte förstår hur detta skulle fungera.

För att skydda sig mot skadedjur och ogräs finns ett antal artspecifika metoder som tyvärr ännu inte prövats i större skala i försök eller odling. Man hyser dock förhoppningar om att metoderna ska kunna fungera i framtiden. För att skydda sig mot olika insekter ska man bränna dessa då solen står i Oxens tecken och sedan strö ut askan över odlingarna som avskräckningsmedel. För råttor och sorkar gäller att man bränner skinnen av dessa djur då Venus står i Skorpionen och sedan använder askan för att skrämma bort djuren.

När det gäller ogräs bränner man frön av den problematiska arten när månen står i nedan. Askan man får ska hämma fröbildningen hos just denna art. Här har vi alltså ett slags modifierad signaturlära kombinerad med astrologi.

Produktbedömning

Som inom alla andra jordbruksformer är biodynamikerna intresserade av produkternas kvalitet. De undersöker bland annat näringsinnehåll, eventuella gifthalter, smak och lagringsegenskaper. Delvis använder biodynamikerna sig av konventionella metoder för sina bedömningar, men dessutom har de ett par speciella metoder:

Kristallisationsanalysen går till så att ett växtextrakt får kristallisera tillsammans med kopparklorid. Det bildade kristallmönstret anses avspegla produktens kvalitet. Mer "ordnade" kristaller (visuell bedömning) indikerar "högre" kvalitet. Att kristallmönstret påverkas av tillsatta ämnen

verkar ju rimligt, men det verkar underligt att “högre” kvalitet alltid medför mer “ordnade” mönster. Och vad är “hög” kvalitet?

Stigbildsmetoden innebär kort att man låter växtextrakt sugas upp i ett filterpapper och bedömer “strömmande rörelser” och mönster som bildas.

Det verkar mindre troligt att dessa två metoder för bedömning av kvaliteten hos jordbruksprodukter kan ge något mer än de metoder som redan finns i bruk. De verkar både mer subjektiva och mindre exakta än de flesta andra metoder. Det ska dock påpekas att biodynamikerna är intresserade av produkternas “andliga” kvalitet (förutom den fysiska) och att dessa analysmetoder möjligen kan betyda något på detta område.

Sammanfattning och frågeställningar

Det biodynamiska jordbruket kan sägas vara ett alternativjordbruk som förutom vetenskapligt kontrollerbara

metoder innehåller en hel del magi. Man tillämpar astrologi-, homeopati- och signaturläreliknande metoder. Man har också olika föreställningar om alkemiska omvandlingar av grundämnen och om andliga egenskaper hos växter och djur.

Visserligen bör man inte a priori döma ut alla de biodynamiska metoderna, men de innehåller dock så många likheter med den vidskepelse som varit utbredd tidigare, att en stor portion skepsis är på sin plats.

Förhoppningsvis kommer en framtida granskning av den forskning biodynamikerna själva utför att ge ett entydigt svar angående om metoderna är effektiva. Det är antagligen svårare att utläsa något om hur processerna kan fungera, men förhoppningsvis ger forskningen en del antydningar även här.

Den biodynamiskt producerade maten är säkert av samma kvalitet som den som andra alternativjordbruk framställer, men det är svårt att förstå att den skulle vara bättre på något sätt. Man kan dock fundera på om man vill att det tänkesätt som ligger bakom det biodynamiska jordbruket ska spridas i samhället. Vill vi ha mera mystik och magi eller inte? Vi kan i viss mån påverka vilken mat som ska produceras genom vad vi köper. Den som vill ha alternativodlade produkter kanske gör klokt i att inte välja de biodynamiska?

Litteratur

Biodynamikens grundbok är *En lantbrukskurs* av Rudolf Steiner (svensk övers. 1966, Kosmos förlag). Boken är mycket svårläst. Mycket information om biodynamiskt jordbruk och andra alternativa jordbruksformer finns i följande dessa böcker:

- Johansson, Olle, Hans Lindblom och Ewert Åberg, *1. Alternativa odlingsformer: Jordbruket* (LTs Förlag, 1979).
- Eskilsson, Rolf, Hans Lindblom och Ewert Åberg, *2. Alternativa odlingsformer: I trädgårdsodlingen* (LTs Förlag, 1979).
- Arman, Kjell och Bo Pettersson, *3. Alternativa odlingsformer: Biodynamisk odling* (LTs Förlag, 1979).

Överlevde jag Waldorf?

År 2015 intervjuade **Joacim Jonsson** den före detta Waldorfeleven Agnes Scott om sin tid på waldorfskola 1998–2007. Artikeln publiceras på nytt med vissa justeringar med Agnes tillåtelse, som att waldorfskolan nu namnges. Originalartikeln finns som PDF i Folkvettarkivet på Vetenskap och Folkbildnings hemsida.

WALDORFSKOLAN BETRAKTAS ibland som en slags harmonisk frizon för barn i ett modernt stressat samhälle. Vilka normer upplevde du på Martinskolan?

Generellt fanns det ett motstånd mot kritiskt tänkande. Om man hade invändningar mot undervisningen eller hade kritiska frågor blev lärarna ofta väldigt arga.

Under låg- och mellanstadiet fanns det mycket regler kring hur man skulle klä sig. Man fick till exempel inte ha

Agnes Scott. Foto. Fredrik Bjarkö.

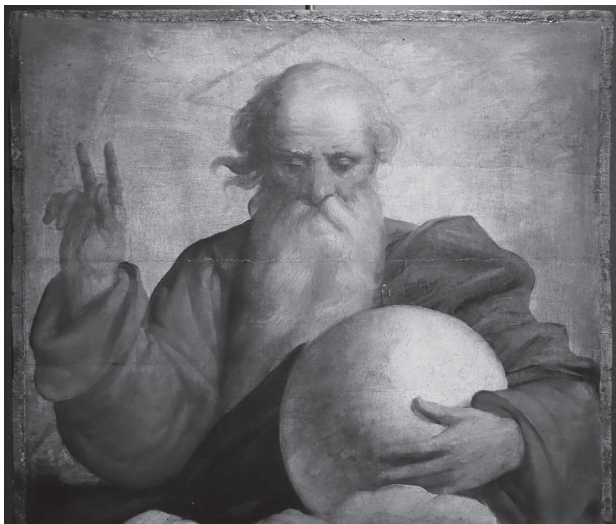
svarta kläder, man fick inte ha kläder med tryck eller text på och man fick inte ha nagellack eller smink. Dök man någon gång upp i skolan med nagellack fick man tvätta bort det direkt.

Vi fick inte ha någon form av elektronik. Vi fick inte ha mobiltelefoner eller mp3-spelare i skolan. Lärarna kallade dem "maskiner" och sa att vi inte fick ha med oss "musikmaskiner". När vi åkte på klassresor fick vi inte heller ha med oss läsk eller serietidningar. Vi fick aldrig någon förklaring till varför.

Generellt så fick man inga förklaringar. Det fanns bara en massa regler och ville man veta varför reglerna fanns kändes det ofta som om lärarna inte visste vad de skulle svara. Ofta sa de att vi skulle få förstå det när vi blev äldre.

Vi fick inte heller spela fotboll förrän vi gick i sjätte klass. Anledningen, sa de, var att fotboll var en aggressiv sport. De ber en historia de berättade om att fotboll hade börjat med att man sparkade på ett avhugget huvud, därför hade det uppkommit på ett aggressivt, våldsamt sätt. De sa även att sparkar i sig var aggressivt, så vi fick inte spela fotboll förrän vi blev äldre. Samtidigt hade de inget emot andra lekar såsom brottning, som också kan uppfattas aggressivt, eller andra bollsporter.

Senare har jag förstått att det egentligen handlade om att Steiner tyckte att fotboll var dåligt, eftersom han gjorde en distinktion mellan kropp och huvud och att han menade att det finns något antiintellektuellt och djuriskt med att använda den kroppsdel som är längst bort från huvudet. Det här förklarades inte under skoltiden utan det har jag letat fram själv.

Fader Guds välsignelse av Luca Cambioso, cirka 1565.

Vilken syn hade de på sin egen pedagogik jämfört med utomstående skolor?

Generellt så fanns det en inställning hos lärare och positiva elever om att waldorfskolan fungerade bättre och att man lär sig mer än i vanliga skolor. De ansåg också att om man gått på Waldorf så har man kunskap på en annan "själslig" nivå.

Samtidigt fanns en underliggande rädsla för att behöva komma i kontakt med "världen utanför", som om man vore rädd att konfronteras med sin egen myt och kanske skulle upptäcka att det inte alls är så. De pratade mycket om "kommunala skolor" och sa att där var det hårt och eleverna blev mobbade. Jag minns inte vad de sa om sam-

hället i stort, men vad jag minns starkt är deras bild av alla skolor som inte var Waldorfskolor. De odlade en skräck för vanliga skolor så att många, när det var dags att välja gymnasium, inte vågade byta till en annan skola fast de kanske ville.

Fanns det inslag som i efterhand verkar ha varit konfessionella?

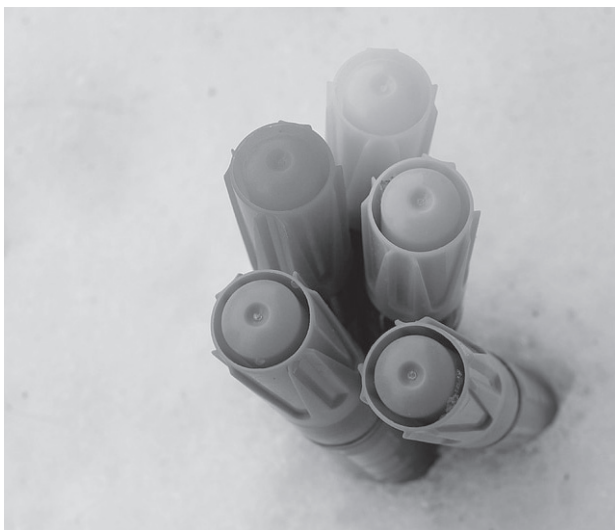
Ja, det var en del prat om "Anden" och "Guds ande". Varje morgon bad vi "morgonspråk", där en vers var: "... där människan i sin själ, åt Anden boning ger". De pratade även om bibliska och kristna fabler som om de vore sanning.

Kemiundervisningen och framför allt biologin (som kallades växtlära) handlade mycket om biodynamisk odling. Det kanske inte är rent konfessionellt men det handlar ändå om att man får lära sig någon sorts new age-ockultism som om den vore faktabaserad.

Fick ni lära er sagor, myter och liknande utan att det klargjordes att de inte hänt i verkligheten?

Ja, Gamla Testamentet beskrevs som en faktisk redogörelse av historiska händelser. Det gjorde också berättelsen om ärkeängeln Sankt Mikael, som man firar i Waldorfskolor en gång om året på den så kallade Mikaelidagen. Man sätter då upp ett spel där Sankt Mikael dräper en drake. De här berättelserna beskrevs inte som sagor utan som verklighet.

Man gjorde egentligen ingen direkt skillnad mellan historia och religion. När man undervisade om kristen religion berättades det som om det vore historia och samma

sak gällde berättelser om asatro. Historiska fakta vävdes ihop med myter och legender. Uppenbarelsen av änglar och liknande berättades parallellt med fakta om historiska samhällen.

Fick ni ha egna läroböcker?

De enda ämnen vi hade egna läroböcker i var matematik och språk. Vi fick dock inte dessa böcker förrän vid sjätte klass. I de andra ämnena skrev vi "periodhäften" – böcker som var handgjorda av föräldrar, som vi skrev i med färgpennor. Jag tror inte att vi heller fick någon förklaring till varför vi inte hade läroböcker, möjligen sa de att vi skulle skapa dem själva i stället. Men jag minns det inte som att det fanns särskilt mycket kreativitet inblandad. Vi var

tvungna att skriva i skrivstil med tjocka färgpennor (blyerts och bläck var förbjudet) och rita ramar på varje sida av böckerna. När vi fick ett omdöme bedömdes det till hälften utifrån hur fint vi gjort vårt periodhäfte.

Vad hände om några ville lära sig mer än vad kursen innehöll?

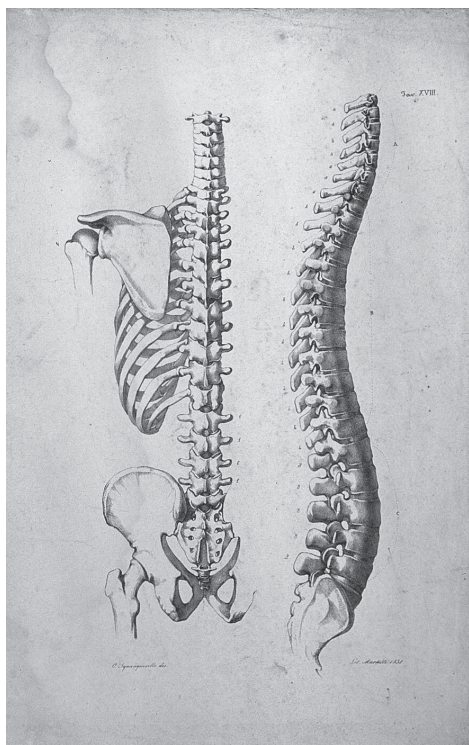
Just det har jag inget klart minne av, men det sågs som ett problem att jag redan kunde läsa när jag började skolan. Det fanns en tydlig idé om vad man skulle kunna och inte kunna. Det var inte populärt att själv inhämta kunskap, fokus låg istället på att läraren skulle lära ut kunskap. Synen på relationen mellan lärare och elev var att läraren är en auktoritet som tillhandahåller kunskapen och som inte uppmuntrar eleven att själv undersöka, tänka och ställa frågor.

Senare har jag förstått att det finns bakomliggande idéer inom waldorfpedagogiken som innebär att barnen är redo för en viss typ av kunskap i en viss ålder.

Ett välkänt inslag inom Waldorf är betoningen på estetik. Kritiker menar dock att det bara är en viss sorts "rätt" estetik som lärs ut. Hur fria var ni att skapa egna verk som ni ville?

Det är intressant, för många som inte vet så mycket om Waldorf verkar ha en generell uppfattning om att det är "kreativt". Det upplevde jag inte att det var alls. När vi skulle måla, till exempel, fick vi stränga direktiv om exakt vilket motiv vi skulle måla och hur vi skulle gå till väga. Det fanns aldrig något utrymme att skapa det man ville utan det var redan bestämt att alla skulle göra likadant.

Vi höll också på mycket med handarbete, men även här

Ryggrad, bröstcorg och bäcken: två figurer. Litografi av Martelli efter C. Squanquerillo, 1838. Från Wellcome Collection.

var det bestämt vad vi skulle göra. Jag minns speciellt en period i femte klass när vi skulle sticka lovikkavantar. Jag hade varit sjuk i kikhosta och missat mycket av skolan, men jag fick gå iväg från mattetimen för att sticka de här vantarna. Det ansågs viktigare.

En vanlig aktivitet i Waldorf är en slags rörelse eller dans som kallas eurytmi. Hur gick det till att göra den och vad var syftet?

Eurytmi är ett ämne man läser under hela skolgången. Det har kanske inslag av någon form av meditation eller yoga och det är fortfarande oklart för mig vad syftet är. I första klass var vi tvungna att köpa dyra eurytmidräkter – en särk i olika färger – och det var väldigt viktigt att den var antroposofiskt tillverkad.

Jag minns att jag fick gå iväg och göra läke-eurytmi under lågstadiet, eftersom de sa att jag hade "svankrygg". Jag minns att jag fick hålla i en stav och gå runt i olika formationer med den här staven. De sa att det skulle hjälpa min rygg så att den skulle bli rakare.

En lärare brukade berätta att hans dotter fått läke-eurytmi medan hon hade tandställning och att läkarna varit imponerade av hur snabbt hennes tänder hamnade rätt, vilket läraren menade var tack vare läke-eurytmi.

Sades något om vacciner, barnsjukdomar, alternativbehandlingar, elöverkänslighet, mobilstrålning och liknande?

Angående vaccinationer sa man inte rätt ut att det inte behövdes, men man sa väl att det även "gick bra" att inte vaccinera. Det anordnades särskilda föräldramöten där någon av föräldrarna kom och berättade om hur deras barn inte vaccinerats och hur bra det gick. Man sa att barn utvecklas andligt genom att gå igenom sjukdomar och därför skulle man inte vaccinera sig.

Angående mobiltelefoner pratade man om att det var dåligt, och hade generellt ett motstånd mot det. Jag minns

att många pratade om att de inte hade någon tv hemma och att det ansågs väldigt eftersträvarsvärt.

När man gick till skolsyster förekom det ofta antroposofisk medicin och framförallt arnikasalva som var Waldorfskolans universalmedicin. Oavsett om man var lite trött, hade ont i huvudet eller stukat armen blev man insmord med arnikasalva.

Delade man upp saker eller beteenden i naturligt och onaturligt?

Ja, plast pratade man om som onaturligt och även syntetiska material generellt. Kolsyra var också onaturligt – vi fick inte dricka läsk. Det fanns ingen plast alls på skolan utan bara naturmaterial.

Såg du några exempel på rasism, sexism, homofobi, funkofofi eller liknande?

Generellt fanns det en väldigt tydlig uppdelning på skolan. Tjejer och killar delades upp, vad som var accepterat för killar skilde sig från vad som accepterades för tjejer. Det var till exempel mer okej för killar att leka vilda lekar medan tjejer inte skulle göra det. Rasistiska undertoner fanns i undervisningen, och jag minns att min lärare skämtade om slaveri.

På skolan fanns det "läkepedagogiska" klasser för personer med funktionsnedsättningar. Det var dock väldigt uppdelat så man träffade aldrig den klassen.

Generellt fanns det en väldigt tydlig uppdelning på skolan.

Deras syn på vad som är naturligt drabbade tjejer mycket hårdare och tydligare. Man bestraffades hårt för att ha smink och sådant (inte ens ekologiskt smink var tillåtet). Det satte tjejerna i en svårare situation och blev ett fall av dubbelbesträffning då det delvis finns ett socialt tvång att tänka mycket på sitt utseende, men där lärarna samtidigt bestraffade dem som hade smink, en viss typ av kläder och så vidare. En situation som jag minns starkt var när min lärare inför hela klassen kallade en elev för slampa för att hon hade sminkat sig.

Hur hanterades sociala frågor och problem, som mobbning och konflikter?

Det fanns en "antimobbninggrupp" på skolan och en antimobbningplan, men den spelade ingen roll utan fanns där enligt min uppfattning mest för syns skull. Det förekom mobbning av elever, och lärarna var även med och bidrog till det. Lärarna upprätthöll vissa stämplat på eleverna och på vilket beteende som var okej. Man pratade även om hur ingen blev mobbad och att det inte fanns någon mobbning på Waldorfskolor, vilket såklart var väldigt kränkande mot dem som faktiskt blev mobbade. Om mobbningsfrågan någon gång kom upp ville lärarna i stället prata om att lärare minsann också kunde bli mobbade av elever.

När det var konflikter mellan elever skulle man alltid "reda ut det" i helklass. Mobbare och mobbad skulle träffas och "prata ut". Sedan man pratat om vad som hänt släppte man det och det var som att man tänkte att det var färdigt då. Jag vet att det förekom kritik mot skolans antimobbningplan och sättet att hantera mobbning, nämligen att det inte fanns något stöd för deras metoder i forskningen.

Klassrum med barn ssittandes vid långa bord och en lärare som står med en bok i handen. Litografi av J.B. Sonde. Från Wellcome Collection.

Förekom kritik från föräldrar eller elever? Hur hanterades i så fall det?

Det var inte många föräldrar som kritiserade något eftersom de alla var så inblandade i skolan på olika sätt. Flera av föräldrarna var lärare på skolan eller bästa kompisar med lärarna. Mina föräldrar framförde en gång kritik mot sättet att undervisa och min lärare blev så arg att hon förbjöd dem att komma på föräldramöten och hotade med att sätta mig i parallellklassen. Så det fanns inte någon acceptans för att vara kritisk.

Det var oerhört mycket i pedagogiken som inte förklarades överhuvudtaget, men som går att härleda från Steiners läror och uppenbarelser. Jag minns att vi elever hade frågor ibland, men vi fick alltid till svar att vi skulle förstå senare när vi blev äldre. Så småningom när vi blev

äldre fick vi också förklaringar till en del inslag i undervisningen.

Det hände ibland, när vi var lite äldre, att någon elev ifrågasatte reglerna eller undervisningen. Det slutade alltid med att läraren blev väldigt arg och kände sig personligt påhoppad. Efteråt pratade de om mobbning av lärare, vid flera tillfällen började lärare gråta och vi elever framställdes som elaka och som "mobbare".

Efter waldorfskolan började du på ett kommunalt gymnasium. Fanns det inte problem där också?

Det är klart att det gjorde men inte alls på samma sätt som i Waldorf. (Sedan är det svårt att jämföra eftersom ett gymnasium inte riktigt är samma sak som att gå i grundskolan). Den stora skillnaden jag upplevde var att lärarna respekterade eleverna på gymnasiet och såg oss som vuxna individer. På Martinskolan behandlade de oss som barn även när vi inte var det längre. Jag minns till exempel att jag kämpade i femte klass för att vi skulle få ta mat själva när vi åt, men läraren ansåg att vi inte skulle klara av det så det gick inte igenom.

På gymnasiet fanns det inte alls samma problem med att lärarna förminskade en eller var auktoritära som de var på Martinskolan. Sedan förekom det inte heller mobbning på samma sätt, och även om det fanns problem bland eleverna så var inte lärarna med och upprätthöll eller bidrog till problemen som de gjorde på den här waldorfskolan.

Vad skulle du säga till waldorfförespråkare som säger att det visserligen har funnits problem men att de är borta eller mindre nu, eller att de utvecklat sig vidare från Steiner?

Jag har svårt att tänka mig att det har förändrats. Jag slutade på Martinskolan år 2007 och då hade det inte förändrats. Hela waldorfpedagogiken bygger ju på Steiners religiösa/andliga upplevelser och idéer, så jag vet inte vad man skulle kunna förändra i så fall, och vad förespråkarna menar att man utvecklas mot i stället.

Allt jag kan säga är att de åren jag gick i waldorfskola fanns det många problem, och problemen ligger i själva pedagogiken som inte har någon vetenskaplig grund, sättes att lära ut och så vidare. Sedan pratar förespråkare ofta om hur man inom Waldorf ser mångfalden och "helheten" i människan. Den verklighet jag upplevde var precis tvärtom. Alla skulle vara likadana och göra samma saker. Det fanns ingen förståelse för människors olikhet och det var inte okej att ställa frågor eller kritiskt reflektera. ✍

Referenser

- Jonsson, Joacim. "Överlevde jag Waldorf?". *Folkvett* (2015:1-2), 88-100.
- Kerpner, Joachim. "Agnes: Lärarna på Waldorfskolan mobbade eleverna". *Aftonbladet*, [aftonbladet.se](https://www.aftonbladet.se), 30 maj 2021.

Shoutout till Skeptisk ordbok

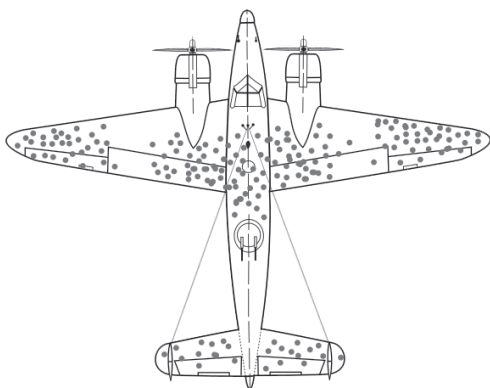
Pontus Böckman tipsar om den skeptiska ordboken som finns på föreningens hemsida.

UNDER RUBRIKEN “Skepticism” på Vetenskap och Folkbildnings hemsida kan man finna Skeptisk ordbok. Det är ett levande uppslagsverk som med jämna mellanrum fylls på med ord och uttryck. Där finns hundratals artiklar om alternativmedicinska ”behandlingar”, logiska felslut, myter och begrepp som är intressanta både för våra medlemmar och för allmänheten i stort. Vad sägs om att läsa lite mer om Apokalypsen, Bortträngda minnen eller Currylinjer?

Nedan följer ett exempel, först publicerad på hemsidan i januari 2022.

Överlevnadsbias

Statistical Research Group (SRG) vid Columbia University hade under andra världskriget till uppgift att statis-

Överlevnadsbias (principskiss). Bild: Grandjean, McGeddon, Moll, CC BY-SA 4.0.

tiskt analysera diverse frågor i samband med krigföringen. Matematikern Abraham Wald som arbetade där fick i uppgift att studera skador på återvändande bombflygplan. Målet var att avgöra hur man kunde förbättra deras chanser att stå emot luftvärnseld och beskjutning. Som många andra så noterade han att de flesta hade sina värsta skador på ungefär samma ställen. Det kunde tyckas logiskt att det var där de borde förstärkas.

Istället var det tvärt om

Wald insåg emellertid att det var feltänkt. Kulhålen i de återvändande flygplanen visade istället vilka områden på ett bombplan som kunde skadas svårt, utan att hindra planet från att ta sig hem. Därför föreslog Wald att man istället skulle förstärka de områden där de återvändande flygplanen var oskadda. De som hade störtat hade troligen träffats där.

Walds definierade det som vi idag kallar överlevnads-bias (eng. 'survival bias' eller 'survivorship bias'). Det är ett urvalsfel som innebär att man bara studerar de fall eller exempel som har klarat sig bra. Man missar då all data om det som är problemet.

Vanligt misstag

När man får det utpekade för sig är det uppenbart att Wald hade rätt. Ändå är överlevnadsbias något som är lätt att falla för. Exempelvis:

Det har hävdats att statistik visar att katter som har fallit från sjätte våningen skadar sig mer än katter som faller från högre våningar. Men om de katter som faller från högre höjder oftare avlider, så tas de mer sällan till akuten och försvinner då från statistiken.

Det kan verka som om musik från äldre tider alltid är bättre än musik från idag. Men det är nog troligare att endast de främsta låtarna och musikstyckena från förr "överlever" och att alla mediokra verk glöms bort. Effekten är att all gammal musik verkar överlägsen modern musik.

Likaså kan man få intrycket att byggnadsverk från antiken är mycket vackrare och mer välkonstruerade än dagens. Men det kan bero på att endast de mest exceptionella byggnaderna har bevarats genom historien. Alldagliga konstruktioner har inte stått emot tidens tand eller inte ansetts värda att bevara.

Överlevnadsbias och kvacksalveri

Låt säga att en kvacksalvare säljer en värdelös produkt som behandling för en dödlig sjukdom. Om verksamheten får fortgå så kommer en mängd personer med tiden att intyga hur bra den fungerade för dem. Det beror på att

En ung Abraham Wald.

vissa personer tillfrisknar spontant, även utan behandling. Många av dem kommer att vara övertygade att fake-behandlingen räddade dem. De som inte överlevde kommer inte att kunna berätta sin historia.

Aktuellt i pandemitider

Nu under covidpandemin ser vi ofta exempel på hur personer som har haft sjukdomen använder överlevnadsbias för att förringa allvaret av den. "Det var inte värre än en vanlig förkylning", kan det heta. Det här hör man ofta, till exempel på nätet, och det är lätt att det ger ett felaktigt intryck.

I november 2022 så hade över 6,6 miljoner dödsfall registrerats över hela världen. Men de som inte klarade sig finns inte kvar för att säga emot de som hävdar att faran överdrivs.

Källor

Skeptisk ordbok: <https://www.vof.se/skeptdic/>

Mother Jones: The Counterintuitive World, <https://www.>

motherjones.com/kevin-drum/2010/09/counterintuitive-world/

Wikipedia: Survivorship bias, https://en.wikipedia.org/wiki/Survivorship_bias

Wikipedia: Urvalsfel, <https://sv.wikipedia.org/wiki/Urvalsfel>

NOTISER

Mea culpa, mea maxima culpa

I Folkvett 2022:2 uppgav redaktionen felaktigt i "Medverkande i detta nummer" att Roland Uhrberg är professor emeritus i livsåskådningsvetenskap. Även om det är en tjusig titel så visade den sig vara felaktig. Förutom att vara pensionerad analytisk kemist så är Roland sekreterare för VoF Uppsala samt en av föreningens revisorer – ett uppdrag han uppenbarligen sköter alldeles utmärkt då detta fel påpekades med vändande post! Fadäsen orsakades av att dåvarande nummeransvarig hade så usel framförhållning att han inte hade tid att fråga

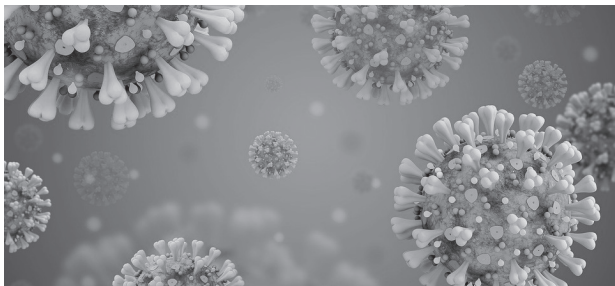
Roland utan tyckte det var en god idé att googla fram titeln – i stressen blandade han ihop Roland med en annan person. Nummeransvarige för Folkvett 2022:2 tar fullt personligt ansvar för detta misstag.

LK/DK

"Gilla denna studie": skärmtid tycks inte samvariera med psykiska störningar

I en nyligen publicerad metaanalys (att man gått igenom forskningsläget genom att sammanställa resultat från många tidigare studier) kunde man konstatera att det inte

NOTISER

tycks finnas något samband mellan skärmtid och psykiska problem. Studien har dessutom ett fyndigt namn: "Like this meta-analysis: Screen media and mental health".

Studien visade att skärmtid inte tycks spela någon roll när det gäller självmordstankar eller andra psykiska problem, kontrollerat för faktorer som tillbringad tid på sociala medier eller smartphones.

Källa: Ferguson, C. J., Kaye, L. K., Branley-Bell, D., Markey, P., Ivory, J. D., Klisanin, D. et. al. (2022). "Like this meta-analysis: Screen media and mental health". *Professional Psychology: Research and Practice*, 53 (2), 205-214.

DK

Den som börjar tro på en konspirationsteori anammar lätt fler, visar ny studie

En grupp amerikanska och brittiska psykologiforskare har studerat hur sådant kan gå till i praktiken.

Resultaten som publicerades i tidskriften Plos One, visar hur en enskild konspirationsteori om covid-19-pandemin lätt kan fungera som inkörsport till tron på förekomst av valfusk i det senaste amerikanska presidentvalet.

Först frågade forskarna flera hundra amerikaner hur mycket de trodde på någon av de vanligaste konspirationsteorier som spreds om coronaviruset. Deltagarna fick också

NOTISER

frågor om sina politiska uppfattningar och hur mycket de trodde på andra spridda vanföreställningar. Sex månader senare fick försökspersonerna svara på om de trodde att det förekommit fusk i valet i november. Som väntat var personer som hade trott på en covid-konspiration vid första tillfället mer benägna att tro på valfusk, med hänsyn tagen till politisk hemvist. Dessutom trodde samma personer mer på andra konspirationsteorier än de gjorde ett halvår tidigare.

Teorier om sammansvärjningar, dolda agendor och undangömda sanningar verkar sätta i gång psykologiska processer som ökar mottagligheten för andra, liknande teorier.

Har man väl börjat tvivla på forskningen och på samhällets institutioner i en fråga leder det lätt vidare menar forskarna.

Källa: Gunther, Maria. "Konspirationsteorier om covid öppnar för fler". *Dagens Nyheter*, 2022-10-30.

MWT

Status viktigast för upplevelsen av vin

Vid en studie som gjordes vid Stanforduniversitet fick testpersoner dricka vin i en fMRI-scanner, som avbildar hjärnans aktivitet. De fick dricka fem viner från drygt 50 kronor till knappt 1000 kronor flaskan. De dyrare vinerna

NOTISER

beskrevs då som godare med mer komplexa smaker. Men i själva verket hade testpersonerna bara fått tre viner – två av vinerna hade fått två olika priser, ett lågt och ett högt. De ”dyrare” vinerna blev med hjärnans hjälp faktiskt godare. När man tittade på hur hjärnan processade informationen var det tydligt att när testpersonerna fick ett vin som de trodde var dyrare, aktiverades de delar av hjärnan som upplever välbehag mer än när de drack ett ”billigare” vin.

Enligt Predrag Petrovic, psykiater och forskare vid Karolinska Institutet, handlar det om vi tror att en dyrare produkt ska vara bättre, smaka godare, eller ha andra fördelar. Just vin och upplevelser av annan mat är extremt starkt påverkade av modeller som signalerar status. Om smaksignalerna inte stämmer överens med modellen vi har byggt upp, måste hjärnan försöka lösa det. Blir det mycket fel kommer en felsignal och hjärnan behöver ändra modellen. Men den kan vara ytterst robust och hjärnan är ovillig att släppa den. Då arbetar hjärnan informationen

från smaksinnet så den passar in i modellen i stället för att erkänna verkligheten.

Källa: ”Därför gör priset dyrt vin godare” av Annika Berge. *Råd och Rön*, oktober 2022

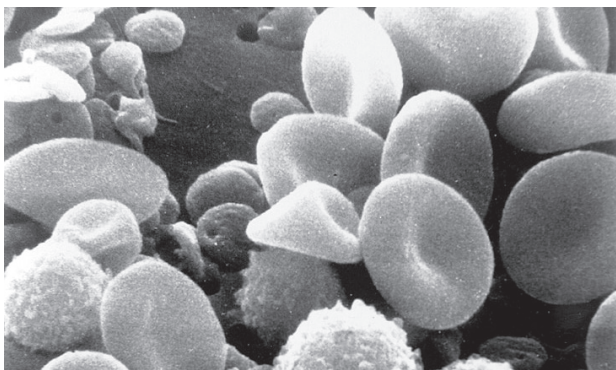
MWT

Senaste stolligheten inom skönhet: mensmask

På TikTok kommer trender lika snabbt som de går, vare sig det gäller koordinerade dansvideos eller livsstilsråd. I skrivande stund har trenden #periodfacemask med 6,4 miljarder visningar förhoppningsvis fallit i glömska. Den handlar, kort och gott, om att smeta menstruationsblod i ansiktet. Om det är för att komma närmare sig själv och kosmos eller att bli av med akne varierar.

När *Damernas Värld* rapporterade om trenden konsulterade de hudläkaren Petra Kjellman på Diagnostiskt Centrum Hud. Hon avfärdar mensmasken som ofarligt trams. Det kan finnas anled-

NOTISER

ning till att oroa sig för infektioner om huden inte är intakt eftersom varken mensblod eller underliv är sterila, men å andra sidan har nog många gamla burkar med hudkräm i badrumsskåpet som knappast är sterila, tillägger hon.

Mensmasken är bara en ny variant på ett gammalt tema. 2015 testade influeraren Kim Kardashian så kallad "micro-needling" – en procedur där små nålar punkterar huden i ansiktet för att för att stimulera kollagen för att uppnå en föryngrande effekt. Under hashtaggen #VampireFacial blev det internethistoria och, likt en vandringssägen, har in-

cidenten med tiden förvrängts till att "Kim K" en gång smetade in sin moderkaka i ansiktet.

Men hon var inte på långa vägar först med att använda blod för föryngrande eller på annat vis fördelaktiga effekter. I början av 1600-talet ska den ungerska adelskvinnan Elizabeth Báthory enligt legenden ha mördat och torterat hundratals unga kvinnor, vars blod hon sedan badat i för att bevara sin ungdom. Låt oss hoppas att influerarna på TikTok inte tar blodmasktrends riktigt så långt.

LK

MEDVERKANDE I DETTA NUMMER

I varje nummer av Folkvett deltar en rad olika skribenter med bidrag. Här följer en kort presentation av skribenterna i Folkvett 2022:3-4.

Robert Aschberg är journalist, programledare och Årets folkbildare 2004. Mest känd är han för TV3-program som *Insider*, *Diskutabelt*, *Trolljägarna* och *Grannfejden*.

Pontus Böckman är civilekonom och ordförande i VoF:s riksstyrelse. Han är också co-host i den engelskspråkiga podcasten TheESP, The European Skeptics Podcast, och ledamot i styrelsen för ECSO, the European Council of Skeptical Organisations.

Christian Dahlström är författare och journalist inom området psykisk ohälsa. Han driver podcasten Sinnessjukt och utsågs till Årets folkbildare 2019.

Torbjörn Fagerström är professor emeritus i biologi på Lunds universitet och Årets folkbildare 2001.

Jacob Gudiol legitimerad fysioterapeut, författare och skribent med inriktning på träning, kost och näringslära samt Årets folkbildare 2021.

Maria Gunther är vetenskapsjournalist på Dagens Nyheter vars vetenskapsredaktion utsågs till Året folkbildare 2016.

Olav Hammer är fil. dr. i religionshistoria, författare och Årets folkbildare 2002.

MEDVERKANDE I DETTA NUMMER

Sven Ove Hansson är författare och professor i filosofi vid KTH. Han är redaktör för den filosofiska tidskriften *Theoria* och ansvarig utgivare för Folkvett. Han var VoF:s förste ordförande (1982-1987) och var medlem i riksstyrelsen 1982-2013.

Lars Hedenäs är docent i systematisk botanik och forskar om genetisk diversitet inom och mellan arter samt kring arters evolution. Han är 1:e intendent på Naturhistoriska riksmuseet, har mossor som specialområde och satt i VoF:s riksstyrelse för en herrans massa år sedan.

Gunnar Hillerdal är en historieintresserad docent i lungmedicin. Numera är han pensionär men fortsätter med sin forskning.

Joacim Jonsson är psykologstudent och har bland annat suttit i VoF:s riksstyrelse.

Dan Josefsson är en prisbelönt frilansjournalist och författare samt Årets folkbildare 2013.

Lotten Kalenius är filosofie kandidat i kulturvetenskap och egenföretagare. Hon är sekreterare i VoF:s riksstyrelse och har gjort en del översättningar för föreningen, bland annat *Handbok i Debunkning 2020* och spelet Cranky Uncle.

Dan Katz är legitimerad psykolog och psykoterapeut, psykoterapihandledare och författare. Han är ledamot i VoF:s riksstyrelse.

Bengt af Klintberg är etnolog, folklivsforskare, författare, konstnär och Årets folkbildare 1994. Mest känd är han för sina böcker om vandringsäpner som *Råttan i pizzan* (1986), *Den stulna njuren* (1994) och *Glitterspray & 99 andra klintbergare* (2005).

Dan Larhammar är professor i molekylär cellbiologi. Forskar inom neurobiologi, farmakologi och evolution. Tidigare ledamot i styrelsen 1997-2018, ordförande 1998-2004. Dan är nyligen återinvald till VoF:s riksstyrelse.

Åsa Larsson är en journalist som en del av Källkritikbyrån, då Viralgranskaren i Metro, utsågs till Årets folkbildare 2014 tillsammans med Jack Werner och Linnea Jonjons.

Jonathan Lindström är arkeolog och författare samt Årets folkbildare 2007.

Eric Rådstam är fotograf och tidigare egenföretagare med stort intresse för historiska händelser som Estoniakatastrofen. Driver sedan hösten 2021 Youtube-kanalen Estoniaveckan där alternativa hypoteser granskas kritiskt.

Jesper Rönndahl är vetenskapskomiker och programledare. Han var del av Sveriges Radios produktion *Institutet i P3* som utsågs till Årets folkbildare 2015.

Agnes Scott är från söderort i Stockholm, utbildad socio-
nom och arbetar idag som diakon.

Anna Wallman är högstadielärare i matematik och NO-ämnen. Hon sitter i styrelsen för VoF Göteborg och är nyligen invald i riksstyrelsen.

Åsa Wikforss är författare och professor i teoretisk filosofi. Tillsammans med Fri Tanke Förlag utsågs hon till Årets folkbildare 2020.

Teddy Winroth är psykolog, kriminolog och psykoterapeut. Han har mycket erfarenhet av att arbeta med stressrelaterad problematik, brottsoffer och traumatiserade människor.

Maria Wold-Troell är filosofie kandidat i kemi, biomedicin med mera. Hon har arbetat med epizootologi, i läkemedelsindustri och som IT-konsult. Hon är pensionär och har egen firma inom IT. Producerar böcker, webbsidor och annat. Styrelseledamot i VoF Uppsala.

INNEHÅLL

- 4 Ledare: Härda ut. Det kommer att bli bra.
- 9 Lotten Kalenius: Hälsning från folkbildare genom tiderna
- 33 Lotten Kalenius: En dyster tillsynsrapport om waldorfskolor
- 43 Dan Katz: NASA har lurat oss om månens storlek!
- 58 Lotten Kalenius: Intervju med Eric Rådstam
- 70 Eric Rådstam: "...det ser illa ut": Estoniakatastrofen 28 september 1994
- 82 Gunnar Hillerdal: En ny syn på vår historia
- 92 Teddy Winroth: Exploderande myter inom kultur, vetenskap och psykologi
- 98 Anna Wallman: En utställares dagbok
- 104 Maria Wold-Troell: En nostalgisk återblick på Folkvett
- 109 Lotten Kalenius: Antroposofi i Folkvett
- 113 Sven Ove Hansson: Antroposofins raslära
- 124 Lars Hedenäs: Biodynamiskt jordbruk
- 138 Joacim Jonsson: Överlevde jag Waldorf?
- 152 Pontus Böckman: Shoutout till Skeptisk ordbok
- 157 Notiser